

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

VILÁGGAZDASÁGI KUTATÓINTÉZET

Műhelytanulmányok

72. szám

2006. március

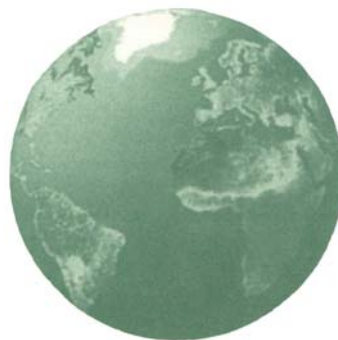
Horváth Péter

„OLY TÁVOL ÉS MÉGIS KÖZEL”

A „török kérdés” hatása a francia belpolitikában

Szigetvári Tamás

TÖRÖKORSZÁG AZ EURÓPAI UNIÓS CSATLAKOZÁSI
TÁRGYALÁSOK KEZDETÉN

1014 Budapest, Orszagház u. 30.

Tel.: 224-6760 • Fax: 224-6761 • E-mail: vki@vki.hu

„Oly távol és mégis közel”

A „török kérdés” hatása a francia belpolitikában

Horváth Péter

1) A JELENSÉG: VITA A TÖRÖK EU-TAGSÁGRÓL FRANCIAORSZÁGBAN

Az Európai Unió állam- és kormányfői 2005. október 3-án megnyitották a csatlakozási tárgyalásokat Törökországgal (valamint Horvátországgal). Tették ezt annak tudatában, hogy az EU állampolgárainak nagyobbik része kifejezetten ellenzi az unió Kis-Ázsia felé történő bővítését; és tették ezt anélkül, hogy érdemben elmagyarázták volna, miért is van szükség erre a bővítésre. A török csatlakozás „kibeszéletlensége” alól mindazonáltal egy tagország mégis kivételt képez, nevezetesen Franciaország, ahol immár több mint három éve kíséri váltakozó intenzitású, de mégiscsak folyamatos és széles körű közéleti vita a „török aktát”. A vita kirobbanása Valéry Giscard d’Estaing-nek a *Le Monde* egyik 2002. novemberi számában közzétett cikkéhez köthető. A volt francia köztársasági elnök ebben a cikkben szakít Franciaország hivatalos álláspontjával, és nyíltan a török csatlakozás ellen foglal állást.¹ Természe-

tesen az időzítés nem véletlen: a cikk néhány héttel a török miniszterelnök, Recep Tayyip Erdogan párizsi látogatása előtt jelenik meg. Erdogant Jacques Chirac francia köztársasági elnök fogadja, aki meggyőződéses pártfogója a török ügynek. Látogatása során a török miniszterelnök sikerrel biztosítja országa számára a hivatalos Franciaország támogatását. A nem hivatalos Franciaország támogatását azonban nem sikerül elnyernie.

Erdogan távozása, illetve Giscard d’Estaing említett cikke nyomán a „teljes” politikai és értelmiségi elitet megmozgató közéleti eszmecsere bontakozik ki az esetleges török EU-tagságáról. Napilapok, szakmai folyóiratok, tévé- és rádiósatornák, a francia nemzetgyűlés, illetve egyéb politikai és akadémiai fórumok szentelnek rovatokat, cikksorozatokat, ismeretterjesztő és vitaműsorokat, konferenciákat és vitanapokat a török kérdésnek. Példa nélküli buzgalom. Európában sehol nem találunk hasonlót. A vita mérlege egyértelműnek tűnik: míg az elit mélyen megosztott marad a kérdést illetően, addig a közvélemény inkább szembehelyezkedik a török EU-tagsággal.

¹ „Törökország egy Európához közel álló ország, egy fontos ország ..., de nem egy európai ország” – írja a volt köztársasági elnök. Valéry

Giscard d’Estaing: ‘La Turquie n’est pas un pays européen’. *Le Monde*, 2002. november 9.

2) AZ ELMÉLETI HÁTTÉR: EURÓPAI ÜGYEK NEMZETI TERÍTÉKEN

Az európai integrációt gyakran éri az „elitizmus” vádja.² Ez alatt azt szokás érteni, hogy a politikai elit, illetve a társadalomnak egy szűk, magasan képzett és főképp a gazdasági döntéshozó pozíciókat betöltő rétege határozza meg az integráció haladási irányát és sebességét, az állampolgárok szélesebb rétegeinek érdemi beleszólása nélkül. (Az úgynevezett demokratikus deficit egy megjelenési formájáról van tehát szó.) Az európai integráció elitista természetének egyik következménye, hogy az európai tematikák általában nem a „klasszikus” jobboldal-baloldal (vagy kormány-ellenzék) dichotómia mentén strukturálják a politikai erőket. A jobb- és a baloldal nagy gyűjtőpártjai között ugyanis általában egyetértés uralkodik az európai egyesülés általános céljait és mikéntjeit illetően. Ez a megengedő konszenzus (*permissive consensus*) több évtizeden keresztül biztosította az integráció fejlődésének politikai alapját. Európai kérdésekben a politikai frontvonalak inkább a szélesebb értelemben vett centripártok és a szélsőséges politikai erők között húzódnak. Ez utóbbiak általános rendszerellenes zengzeteinek többnyire csak egy újabb fejezetét képezi Európa-ellenességük.³

A kilencvenes évek geopolitikai változásai az Európai Unió legitimációs alapjainak újragondolását tették szükségessé. Az európai politikai rendszer demokratizálásának ekkor jelentkező programja az EU és az állampolgárok közötti távolság csökkentésének igényével lépett fel. E törekvés eredményeként lényegesen megnőtt

az európai ügyek médiatizáltsága, valamint az állampolgárok EU-tudatossága és az európai ügyek mentén való mozgósíthatósága. Az európai kérdések politikai mobilizáló erejének fokozódása viszont szükségszerűen a kapcsolódó *pártpolitikai* tétek megnövekedéséhez vezetett, és új politikai küzdőtereket nyitott a *nemzeti* politika szintjén is. A tagállamokban az európai kérdésekhez kapcsolódó pártpolitikai csatározások intenzívebbé váltak. Ez két következménnyel járt: (1) a centripártok konszenzusának hatálya alól egyre több kérdés került ki, és (2) a nagy gyűjtőpártokon belül törésvonalak alakultak ki az európai integrációhoz való viszony bázisán. Az említett megengedő konszenzus ugyanis időről időre föltételezte az ellenzék látványos csatlakozását egy-egy kormányzati projekthez (például egy a kormány által tárgyalt alapszerződés-módosítás ratifikációjakor), amit az ellenzék vagy annak egyes csoportjai egyre inkább kontraproduktívnak éreztek a hatalom visszahódításának általános céljához képest. A nemzeti vagy a pártérdekek eltérő felfogása mentén párton belüli törésvonalak rajzolódtak ki, amelyek nem egy esetben pártszakadáshoz is vezettek Franciaországban.⁴

*

Jelen tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy Törökország uniós tagságának kérdése miért és milyen következményekkel vált a belpolitikai küzdelmek meghatározó tematikájává Franciaországban. A kapott válaszok segítségünkre lehetnek abban, hogy jobban megértsük a hivatalos (és a nem hivatalos) Franciaországnak a török kérdés kapcsán tanúsított magatartását. Ez az írás ugyanakkor esettanulmánynak is tekinthető, amennyiben egy konkrét eset bemutatásán keresztül kíván egy általánosabb probléma vizsgálatához hozzájárulni,

² Lásd erről például Simon Hix: *The Political System of the European Union*. Palgrave–Macmillan, 2005, pp. 165–166.

³ Jocelyn A. J. Evans: 'Europe and the French Party System.' Jocelyn A. J. Evans (szerk.): *The French Party System*. Manchester University Press, 2003, p. 155.

⁴ Példaként említhető Philippe de Villiers Republikánus és Polgári Mozgalma (Mouvement républicain et citoyen), amely az európai eszme mellett talán leginkább kötelezettebb francia pártból, az UDF-ből vált ki 1994-ben, hogy az éppen esedékes európai parlamenti választásokon az integráció mélyítése ellen kampányoljon.

nevezetesen, hogy az európai tematikák miképpen hatnak a nem az európai kérdések mentén szerveződött nemzeti pártstruktúrákra és politikai törésvonalakra.

A tanulmány *első részében* azokat a tényezőket vesszük sorra, amelyek a francia társadalomnak a török csatlakozással szembeni érzékenységét és ellen-szenvét magyarázzák. E kérdésfeltevés két szempontból is releváns. Egyrészt azért, mert a török kérdés a többi uniós tagállamban nem váltott ki a franciaországihoz fogható heves reakciókat. Másrészt pedig azért, mert a társadalom effajta érzékenysége olyan *belpolitikai* tőkét képez, amely alapvetően meghatározza a török kérdés napirendre tűzésének és tematizálásának módját és körülményeit Franciaországban

A *második rész* a török kérdésnek a pártpolitikai stratégiákra és a politikai szféra strukturálódására gyakorolt hatásával foglalkozik. Látni fogjuk, hogy a török vita során egészen szokatlan véleménykoalíciók formálódnak ellenzéki és kormánypártok között, miközben a nagy gyűjtőpártokat belső törésvonalak osztják meg. A zűrzavaros politikai helyzetben végül olyan meglepő – s talán nem kellően átgondolt – kompromisszum születik a különböző politikai erők között (nevezetesen az EU további bővítésének népszavazáshoz való kötése Franciaországban), amely később az egész európai integráció fejlődésére kihathat.

3) A FRANCIA KÖZVÉLEMÉNY „TÖRÖKELLENESSÉGÉNEK” OKAI

A vitát Törökország EU-csatlakozásáról az ellenzők tábora generálja Franciaországban. Nem is eredménytelenül. Míg 2003 tavaszán – a Francia Közvéleménykutató Intézet felmérése szerint – a francia lakosságnak még „csak” 52 százaléka ellenzte Törökország EU-tagságát (szemben

a támogatók 46%-os arányával),⁵ addig másfél évvel később, 2004 decemberében, az ellenzők aránya már 67 százalékra rúgott (miközben a támogatóké 32%-ra csökkent).⁶ Ráadásul rendkívül alacsony a habozó, a *'nem tudom'*-mal válaszolók aránya (2, illetve 1%), ami azt jelzi, hogy a francia polgárok készek kategorikusan állást foglalni a kérdésben.⁷ A két felmérés tehát arról tanúskodik, hogy 2004-ben – 2003-hoz képest – Franciaországban tovább nőtt a török EU-csatlakozást ellenzők aránya, azaz a francia választók a *nem* táborának érveit jutalmazták támogatással.

A jelenség nem lenne meglepő, ha arra gondolunk, hogy a török csatlakozást támogató köztársasági elnök, Jacques Chirac, valamint a kormányfő, Jean-Pierre Raffarin a népszerűségi listák alján kullog ebben az időszakban. A török EU-csatlakozásra adott *nem* tehát értelmezhető lehetne akár egy az államfőre, illetve a jobboldali kormányra adott *nem*ként is. Csakhogy a török csatlakozás *ellen* éppen Chirac „saját” néppártja, az UMP⁸, illetve annak leendő vezére, Nicolas Sarkozy, valamint a kisebbik kormánypárt, az UDF⁹ mozgósít a legnagyobb elánal. A török ügy *támogatóinak* első sorában ugyanakkor éppen a baloldali ellenzéknek azokat a legprominensebb vezetőit találjuk (Lionel Jospin, François Hollande, Pierre Moscovici), akik mögött a baloldal 2004-ben megnyerte a regionális és az európai választásokat. A közvélemény alakulásából a pártpreferenciák változására következtetni viszont már csak azért sem lehet, mivel a két választás és a tö-

⁵ *Les Français et l'Europe*. Sondage Ifop (Institut Français d'Opinion Publique) pour le Parlement européen/Le Figaro. 2003. május 9. www.ifop.fr

⁶ *Les Européens et la Turquie*. Sondage Ifop pour Le Figaro. 2004. december 13. www.ifop.fr

⁷ Európai összehasonlításban a *nem tudom*-válaszok aránya 12 és 29 százalék között változott (Németország és Nagy-Britannia). *Ibid.*

⁸ Union pour un mouvement populaire – Unió Egy Polgári Mozgalomért.

⁹ Union pour la démocratie française – Unió a Francia Demokráciáért.

rök vita között részleges egyidejűség áll fenn.

Sokkal valószínűbb ezért, hogy a franciák „törökellenességének” magyarázatát valahol a francia társadalom jelenkori szerkezetében és tapasztalataiban kell keresnünk. A török kérdésben a franciák valószínűleg a „saját fejük” után mennek, vagy másképpen fogalmazva: inkább a saját benyomásaikra és előítéleteikre hallgatva formálnak véleményt, s nem a pártpreferenciák, illetve a politikusok és értelmiségiek érvei alapján. Az alábbiakban három olyan társadalmi tényezőt vizsgálunk meg, amelyek hatással lehetnek a franciák véleményformálására: először Franciaország politikai-gazdasági „hanyatlásélményével”, aztán az ország befolyásvesztésként megélt európai szerepváltozásával, végül a francia társadalomnak az iszlámmal kapcsolatos tapasztalataival foglalkozunk.

3.1. A francia hanyatlásélmény

Déclinisme, vagyis a hanyatlás izmusa: ebbe a kifejezésbe sűrítik bele a franciák mindazt a tapasztalatot, benyomást, aggodalmat és kiűtkeresést, amely a hanyatló Franciaország víziójához kapcsolódik. Maga a hanyatlás, illetve a hanyatlás képzete nem új jelenség. Franciaország hanyatlása egyesek – így a híres filozófus, René Girard – szerint már csaknem kétszáz éve, Napóleon 1814-es és 1815-ös kettős veresége óta tart, és ez a tendencia az első világháborúval vált egyértelművé.¹⁰ Azóta Franciaország hanyatlásának tematikája – egy-egy hazai vagy nemzetközi, politikai vagy gazdasági esemény hatására – újra és újra felbukkan a francia közgondolkodásban.

Néhány éve a francia közgondolkodást újfent a hanyatlás érzetéből fakadó tematikák uralják. Az általános társadalmi pesszimizmusért mindenekelőtt a negatív

szociális-gazdasági mutatók tehetők felelőssé. A gazdasági növekedés évek óta gyakorlatilag stagnál, az infláció évről évre 2,6 százalék körül mozog, a költségvetési deficit (2003-ban) elérte a GDP 3,8 százalékát, míg az államadóság a GDP 62 százalékát.¹¹ Az import (2002-ben) 11,9 százalékkal, az export 5,7 százalékkal esett vissza. A tőke kivitel (a GDP 6,3%-a) folyamatosan meghaladja a tőkebehozatalt (a GDP 4%-a). A munkanélküliek aránya a lakosság aktív részének körében évek óta 10 százalék felett van, de ez az arány a fiatalok és a bevándorlók körében a 25 százalékot is eléri. A foglalkoztatottsági arány a fejlett országok között Franciaországban a legalacsonyabb (58%, szemben az EU-ban jellemző 62%-os, illetve az Egyesült Államokban jellemző 75%-os átlagos foglalkoztatottsági aránnyal). Az 55 éven felüliek körében a foglalkoztatottsági arány már csak 37 százalékot tesz ki Franciaországban.¹² A davosi világgazdasági fórum 2003-ban – összefüggésben a kedvezőtlen makrogazdasági tendenciákkal – a korábbi 20. helyről a 30. helyre sorolta vissza Franciaországot a világ legversenyképesebb országairól közzétett ranglistáján. Ez a hír 2003-ban valósággal „sokkolta” az országot.

A negatív gazdasági mutatók, illetve általában a hanyatlás jelensége az elemzők többsége – például Nicolas Baverez – szerint az állami-politikai intézményrendszer mozdulatlanságára vezethető vissza.¹³ A jakobinus szellem és dirigizmuson alapuló modern francia *Állam*¹⁴ történelmileg jelentősebb helyet foglalt és foglal

¹¹ Ezek a mutatók az EU stabilitási és növekedési paktumában meghatározott makrogazdasági optimumértéktől a megengedettnél nagyobb mértékben térnek el, és vezetnek folyamatos feszültségekre Brüsszel és Párizs között.

¹² A statisztikai adatok forrása Nicolas Baverez: 'Le déclin français?' *Commentaire*, n°102, 2003 nyár, pp. 305–307.

¹³ *Ibid.*, p. 310.

¹⁴ Az *Állam*, azaz 'l'Etat' kifejezés a francia nyelvtan szabályai szerint nagy kezdőbetűvel írandó, kifejezve így azt a kiemelt fontosságot, amelyet a franciák e társadalmi-politikai képződménynek tulajdonítanak.

¹⁰ 'Le prestige des intellectuels.' Interjú René Girard-ral. *Le Figaro*, 2004. június 10.

el a társadalomban, mint a fejlett nyugati demokráciák akármelyikében. Ahogy Alain Duhamel fogalmaz, az állam „hosszú időn keresztül a nemzet és a társadalom előtt járt”, mondhatni „az állam »csinálta« a nemzetet.”¹⁵ Mára azonban a francia állam túl nehézkessé és megreformálandóvá vált. „Túl sok a lefölezés, a szabályozás, az érinthetetlen nemzeti státusz, az uniformitás, ... ez nagyobb költségvetési deficithez, több adóhoz ... és magasabb munkanélküliséghez vezet.”¹⁶ A reformoknak azonban útjában áll, hogy a politikai, a közigazgatási, valamint a szakszervezeti elit „túl a politikai törésvonalakon a francia társadalmi-etatiszta modell fenntartásában érdekelt.”¹⁷

A szociális jóléti állam részleges leépítésével járó reformok (pl. a társadalombiztosítási és nyugdíjreform) ugyanakkor az életszínvonal esésétől tartó polgárokkal is nehezen fogadtathatók el. A megszerzett jogok elvesztésétől való félelem a lakosság nagyobbik részét úgyszintén a fennálló korporatista rendszer védelmezőjévé teszi. Az országot szinte hónapról hónapra súlyos sztrájkok bénítják meg. (A sztrájk a franciák „nemzeti sportja”, mondják sokan.) A reformok szükségességének leghívebb prófétái a jobboldali liberális politikusok és a gazdasági elit köréből kerülnek ki. Őket azonban az angolszász liberalizmus „ügynökeinek” kijáró széles körű társadalmi elutasítás övezi, így a politikai mozgósító képességük meglehetősen alacsony fokú. Az eredmény a francia államgépezet immobilizációja, amely tovább termeli a diszfunkciókat és a válságtüneteket. Az emberekben állandósul a bizonytalanságérzete és a „hanyatlásélmény” (azaz a *malaise français*, ahogy ők mondják), és erősödnek a bezárkózás és a kirekesztés lelki attitűdjei.

3.2. Pozícióvesztés Európában

„Legfőbb ideje elsiratni a francia Európát”, írja Pierre Moscovici, korábbi francia Európa-ügyi miniszter.¹⁸ Ez annyit tesz, hogy ideje leszámolni annak a de Gaulle tábornok által megálmodott erős és kormányközi alapon működő Európának a képével, amely gyakorlatilag Franciaország nagyhatalmi szerepét lett volna hivatott megalapozni. A klasszikus francia Európa-koncepció a hidegháború utáni Európában mindenekelőtt két eseménnyel összefüggésben nem tartható többé: egyrészt a német újraegyesítés, másrészt az Európa újraegyesítésének is nevezett keleti bővítés miatt.

Franciaország számára a legnagyobb diplomáciai kihívást mindig is Németország jelentette. „Ha Franciaország és Németország jól megértik egymást, azzal az előbbi kétszeresen nyer: egyrészt elveszti legközvetlenebb ellenségét, másrészt rendelkezik keleti irányban egy ütközőzónával.”¹⁹ Ezenkívül Franciaország, Németországgal a háta mögött, rendelkezik azzal a kritikus súllyal és hitellel, amely az európai integráció irányításához szükséges. A két ország közötti egyenlőséget és egyensúlyt az európai integráció kezdete óta a szupranacionális intézmények voltak hivatottak fenntartani. Az egyensúly árát a brüsszeli intézményekbe átcsoportosított nemzeti szuverenitásparcellák képezték.

A német újraegyesítés következtében a két ország relatív geopolitikai és gazdasági egyensúlya, Németország javára, felborult. Ezzel egy időben Németország a világháborúk miatt rárótt (és önmagára rótt) anyagi és erkölcsi adóságot mind inkább megtérítettnek tekinti, és nagyobb mozgásteret követel magának az európai

¹⁵ Alain Duhamel: ‘Déclin ou désarroi?’ *Commentaire*, n°104, 2003–2004 tél, p. 809.

¹⁶ *Ibid.*, p. 806.

¹⁷ Nicolas Baverez, *op. cit.*, p. 306.

¹⁸ Pierre Moscovici: ‘Pour une autre politique étrangère.’ *Politique internationale*, n° 106, 2004–2005 tél, p. 186.

¹⁹ Philippe Moreau Defarges: ‘La France et l’Europe – l’inévitable débat.’ *Politique étrangère*, 2002/4, p. 960.

és a nemzetközi kapcsolatok terén. Mind- ez oda vezet, hogy Franciaország számára egyre nehezebb és egyre költségesebb a paritáson alapuló status quo fenntartása az európai intézményrendszeren belül. A kilencvenes évek elején François Mitterrand-nak még sikerült a közös európai valuta tervét elfogadtatnia Helmut Kohl német kancellárral, a német újraegyesítést viszont, noha erre törekedett, nem sikerülhetett megakadályoznia. A francia köztársasági elnöknek a német egységgel szemben tanúsított kelletlensége ellenben diszkreditálta a francia–német tandemet, olyannyira hogy az fokozatosan – Baverez szavaival – „egy üres és értelem nélküli rituálé” szintjére degradálódott.²⁰ Az Európai Unióban a megváltozott európai status quo-t formálisan is leképező új döntési mechanizmus kialakítására egy évtizedet kellett várni. Végül a nizzai szerződés (2000) szakított a hagyományos francia–német paritással, amikor bevezette a hármas többségen alapuló – így egyebek mellett a demográfiai különbségeket is figyelembe vevő – minősített többségű döntéshozást az Európai Tanácsban.²¹ A kettős többség bevezetésével az európai alkotmány (2004) még tovább menne ezen a megkezdett úton.²²

Az Európai Unió keleti irányú kibővítése is inkább Franciaország európai pozíciójának gyöngüléséhez, semmint erősödéséhez vezet. Az EU új tagállamainak döntő többségét történelmileg, gazdaságilag és politikailag is szorosabb szálak fűzik Németországhoz, mint Franciaországhoz. Ez magyarázza részben, hogy az 1995-ben megválasztott köztársasági elnök, Jacques Chirac mindvégig inkább beletö-

rődéssel, mint lelkesedéssel támogatta az EU bővítésének folyamatát.²³ A vonakodó francia magatartás viszont tág teret hagyott a diplomáciai manőverezésre a sokkal kezdeményezőbb Egyesült Államok, illetve a Tony Blair hatalomra kerülése óta markáns Európa-politikát folytató Nagy-Britannia számára. A kilencvenes évek során ennek köszönhetően e két ország éppen Franciaország kárára növelte befolyását a térségben. Az EU-t kizárólag gazdasági integrációként elképzelt brit Európa-konceptió is nagyobb támogatásra talált az új tagországok körében, mint az erős politikai unióról (*Europe puissance*) szóló francia jövőképek.

Az EU keleti bővítésének, azaz Európa újraegyesítésének értelmét és jelentőségét a francia politikusok – talán éppen saját ambivalens hozzáállásuk miatt – nem magyarázták el kellő alaposággal az ország polgárainak.²⁴ Egy „átlagfrancia” az európai struktúrák átrendeződését túl gyorsnak ítéli, és tart a munkaerő-piaci verseny fokozódásától, valamint a nemzeti termelőegységek keletre költözésétől, azaz a mára csaknem szitokszóvá vált delokalizációtól. Innen származik az új tagállamokkal szembeni bizalmatlanság, az európai integrációval szembeni fenntartások, valamint az EU további kibővítésével kapcsolatos ellenérzések. Általános a vélemény, hogy a további bővítést fel kell függeszteni, és a középpontba a huszonöt tagú unió működőképességének szempontját kell állítani.

3.3. Az iszlám tapasztalat

Franciaország Európa egyik legjelentősebb muzulmán országa: az iszlám – a katolikus után – az ország második legnagyobb vallási felekezete. Formálisan a

²⁰ Nicolas Baverez, *op. cit.*, p. 302.

²¹ A minősített többségű döntéshozás jelenleg érvényben lévő (Nizzában elfogadott) gyakorlata a hármas többségre épül, amely a tagállamok abszolút többségéből, a súlyozott szavazatok minősített többségéből, illetve a szavazatok által megjelenített lakosság 62 százalékából tevődik össze.

²² A még nem ratifikált európai alkotmány szerint a minősített többségű döntéshozás kettős többségre épül, amely a tagállamok 55 százalékából és a szavazatok által megjelenített lakosság 65 százalékából tevődik össze.

²³ Robin Hagelberg: 'L'Allemagne, la France et le processus d'élargissement de l'Union européenne.' *L'Europe en formation*, 2002/3-4, p. 76.

²⁴ Lásd erről például Pascal Lamy: 'Europe: vivre ensemble.' *Politique internationale*, N° 104, 2004 nyár, p. 109.

francia állampolgárok mintegy 8-10 százaléka muzulmán vallású. Ez az arány, amely a demográfusok szerint hamarosan a 20 százalékot is elérheti, közel kétszer olyan magas jelenleg,²⁵ mint Németországban vagy Angliában.

A többségében muzulmán bevándorlók megjelenése Franciaországban négy okra vezethető vissza: a *dekolonizációra*, illetve az algériai háború időszakára; az ötvenes, hatvanas és hetvenes évek *munkaerőigényére*; a legutóbbi évtizedek *illegális bevándorlóira*; valamint *politikai* okokra.²⁶ A muzulmánok tehát különböző okokból, különböző időszakokban, illetve a muzulmán világ különböző régióiból kerültek Franciaországba. Ebből következik, hogy új hazájukban sem alkotnak egységes társadalmi réteget. Az iszlámnak a francia társadalommal való kölcsönhatásba kerülése révén négy jól elkülöníthető formája alakult ki Franciaországban. Először is jelen van a *hagyományos*, erősen rituális és apolitikus iszlám, amelyet mindezekelőtt az idősebbek őriznek. Azután ott van az iszlámnak a *hivatalos* formája, amely szintén apolitikus, de már republikánus, és amelyet a párizsi mecset képvisel. Külön kategóriát képeznek az iszlámnak a *külvárosokban*, mindenekelőtt a társadalmi integráció hiányában kialakult legkülönbözőbb verziói. És végül meg kell említeni az iszlám *fundamentalista* és átpolitizált változatát, amely nyugatellenes, és gyakran vesz fel radikális és erőszakos megjelenési formákat.²⁷ A muzulmán lakosság társadalmi integrációjának problémája alapvetően a két utóbbi kategória kapcsán vetődik fel; csakhogy ide tartozik – azaz főleg a harmadikba – a muzulmán lakosság döntő többsége.

A társadalmi integráció megteremtése érdekében a francia állam (immár a francia polgári forradalom óta) a társadalomszervezés republikánus-laikus modelljére támaszkodik. A republikánus értékek univerzális karakterére hivatkozva a honosított bevándorlókat ugyanazokkal a személyes és polgári jogokkal ruhazza fel, mint amelyek a többi francia állampolgárt is megilletik. Megtagadja viszont az állam a muzulmán közösségektől az autonóm közösségszervezés jogát. A republikánizmus francia modellje a vallási, illetve az etnikai hovatartozás kifejezési formáit csak a magánszféra világán belül ismeri el. Az állam így kívánja elejét venni, hogy versengő lojalitások alakuljanak ki az „egy és oszthatatlan” francia nemzetben belül. A multikulturalizmus angolszász modellje a francia fel fogás szerint ellentétes az egyenlőség republikánus ideáljával.

A francia modell elégtelenségéről az elmúlt időszak zavargásai minden korábbinál brutálisabban rántották le a leplet. A muzulmán népesség laicizálása és a társadalomba való integrálása, láthattuk, távolról sem mentes a feszültségektől és a konfliktusoktól, sőt valójában e folyamat eredményei sem igazán mutatkoznak még. Jellemző példája a kialakult helyzetnek a muzulmán nők fejkendőviselési jogát kísérő csatározás. Az állam azon igyekezete, hogy a „feltűnő vallási jelképnek” minősített muzulmán fejkendőt kiűzze a közintézményekből (így például az iskolákból), a fejkendőviselés „fellendüléséhez” vezetett. Számos – többnyire fiatal – muzulmán nő, aki eddig nem hordott fejkendőt, most mégis magára öltötte azt, így juttatván kifejezésre tiltakozását a muzulmánok kulturális-vallási identitása ellen intézett állami „támadással” szemben.

Az iszlámhoz való visszafordulás jelensége nem korlátozódik a fejkendő viselésére. Azok a külvárosok embertelen körülményei között élő másod- vagy harmadgenerációs fiatal bevándorlók, akik ugyan jog szerint már franciák, de akiknek mégis nap mint nap szembesülniük

²⁵ Alan Besançon: 'Réponse à Nicolas Baverez.' *Commentaire*, n° 103, 2003 ősz, p. 585.

²⁶ Michel Wieviorka: 'Race, Culture, Society: The French Experience with Muslims.' Nezar AlSayyad and Manuel Castells (szerk.): *Muslim Europe or Euro-Islam – Politics, Culture and Citizenship in the Age of Globalisation*. Lexington Books, 2002, pp. 131–132.

²⁷ *Ibid.*, p. 133.

kell az „igazi” franciák elutasításával, gyakran a mecsetekben keresnek és találnak vigasztalást, identitást és közösséget. Ez persze önmagában nem lenne baj, de a társadalmi kirekesztettség, a munkanélküliség, a szegénység és a rasszizmus különböző fajtáival való szembesülés aztán mind többször vezet rendszerellenességhez, radikalizmushoz, erőszakhoz. A társadalmi beilleszkedés vágya ugyanakkor egyre távolabb kerül a megvalósulástól.

Az iszlám franciaországi jelenlétével összefüggésben felmerülő társadalmi-szociális problémák láttán egyre több francia véli úgy, hogy e problémák mélyén gyökerező kulturális különbségek feloldhatatlanok, és ezért már-már az összeomlás fenyegeti a francia társadalom és állam sok évszázados felépítményét. Megjelenik a rend iránti fokozott igény, és ennek következtében a hagyományos „francia” értékeket képviselő republikánus és szélsőjobboldali pártok támogatottsága folyamatosan növekszik. Nem úgy a török EU-csatlakozás támogatottsága, amely viszont folyamatosan csökken. Az a tény, hogy Törökország, bár törvényei szerint laikus, túlnyomó többségében mégis gyakorló muzulmánok lakta ország, nem jelent manapság jó ajánlólevelet a francia polgárok számára.

4) A TÖRÖK KÉRDÉS HATÁSA A FRANCIA PÁRTPOLITIKÁBAN

A francia választópolgárok szembehelyezkedése Törökország uniós csatlakozásának lehetőségével jelentős mozgásteret nyit azon politikai erők számára, amelyek – akár elvi, akár gyakorlati-politikai megfontolásból – osztják ezt a szembehelyezkedő állásfoglalást. 2003-tól kezdődően rendkívül intenzív és széles körű közéleti vita bontakozik ki a török EU-tagságról Franciaországban. Bár a vitát mindenképp előtérbe a török csatlakozás ellenzői gerjesztik, támogatói – akik egyfajta „vallási-

kulturális reakció” megnyilvánulását sejtik az ellenzés ténye mögött – legalább ugyanekkora elánal vetik magukat a küzdelmekbe.

A török kérdést övező disputa politikai kontextusa ugyanakkor nem állandó. 2004-ben a legfontosabb kérdés, hogy Franciaország milyen álláspontot képviseljen a decemberi Európai Tanácsban, amely a török csatlakozási tárgyalások megkezdésének időpontjáról hivatott dönteni; 2005-ben viszont a diskurzus középpontjában már az európai alkotmány és a török kérdés viszonya áll. A különböző politikai téték alapján eltérő politikai stratégiák bontakoznak ki. Ennek megfelelően a következőkben a francia belpolitikai mozgásokat két egymást követő, de a téma szempontjából másképpen releváns időszakban vesszük górcső alá: egyrészt az Európai Tanács 2004. decemberi ülését megelőző időszakban, másrészt az EU alkotmányáról kiírt népszavazást előkészítő kampány során (a 2005. május 29-e előtti hónapokban). A kettő között viszont külön fejezetben térünk ki a Francia Köztársaság alkotmányának a török bővítéssel összefüggő módosítására, amely összekapcsolja a két időszakot, és amely Európában egyedülálló módon népszavazáshoz köti az EU további bővítéseit.

4.1. 2004: politikai küzdelmek a török kérdés körül

Franciaországban a török EU-csatlakozás körüli politikai vita két esemény következtében válik igazán intenzívvé 2004-ben: egyrészt a júniusi európai parlamenti választások, másrészt az Európai Tanács decemberi ülése következtében, amely a csatlakozási tárgyalások megnyitására hivatott dönteni. A török csatlakozás ellenzői ezt az időszakot használják fel arra, hogy a választóknak a török EU-tagsággal szemben táplált fenntartásait politikai üzenettké alakítsák át. A török kérdés politizálódása mögött számos különböző indítékot találhatunk. Szerepet

játszik egyes politikusoknál (például az idősödő, de máig nagy tekintélynek örvendő Valéry Giscard d'Estaing esetében) a személyes meggyőződés, vagyis az erős és politikailag is egységes Európa iránti elkötelezettség. Szerepet játszik továbbá a jól szereplés vágya az európai választásokon, és szerepet játszanak természetesen egyéni politikusi ambíciók is. A közvéleménynek a török kérdés ügyében való mobilizálhatósága, valamint az említett pártpolitikai és személyes megfontolások együttesen vezetnek a török EU-tagság napirendre kerülésére a francia közéletben.

A török kérdés politizálásának egyik sajátossága, hogy azt nem a szocialista ellenzék, hanem a jobboldali kormánykoalíció két pártja, a republikánus UMP és az európai eszme iránt elkötelezett, centrista UDF kezdeményezi. Az a furcsa helyzet áll elő, hogy a köztársasági elnököt és a kormányt adó két párt e kérdésben radikálisan és nyíltan szembe helyezkedik a Jacques Chirac (UMP) által megjelenített – a török csatlakozást támogató – hivatalos kormánypolitikával. Ezt a kormányzati racionalitásnak látszólag ellentmondó magatartást egyrészt a közvetlen választási érdekeknek a kormánypolitikától való eltérése, másrészt a párton belüli hatalmi harcok magyarázzák.

Az európai választások előtt a kormány vezető erejét adó UMP nem hagyhatja figyelmen kívül a közvéleménynek a török csatlakozással szemben kifejezésre juttatott egyértelmű ellenszenvét. Különösen akkor nem, amikor a köztársasági elnök és a kormányerők népszerűsége folyamatosan csökken. Ezért – akárcsak François Bayrou, az UDF pártvezére – az UMP vezető politikusai is a kulturális identitását megőrző és a franciákat a külföldi (török) munkavállalóktól megvédő Európa vízióját jelenítik meg. E stratégia egyszerre teszi lehetővé Alain Juppé és Nicolas Sarkozy (az UMP két egymást követő pártelnöke) számára a munkahelyeikért aggódó mérsékelt választók, valamint az UMP-től jobbra álló, „Európa

európaiságát” megőrizni kívánó gaullista-szuverenista választók megszólítását.

Az Európa-párti szocialisták, illetve a nemzetközi szolidaritás érzületétől hajtott kommunisták a jobboldali pártoknál hajlandóbbnak mutatkoznak Törökországot az EU berkeibe fogadni. A török kérdés „belpolitizálásához” mindazonáltal a baloldalnak nem fűződik közvetlen érdeke. Egyrészt azért nem, mert a választók „törökellenességével” szembe menni politikailag nem célszerű. Még akkor sem, ha e tekintetben a baloldal szavazói²⁸ nem olyan egységesek, mint a jobboldal.²⁹ Másrészt pedig azért nem, mivel a Szocialista Párt (PS), amelyet már amúgy is belső törésvonalak szabdalnak keresztül-kasul, maga sem egységes a török EU-tagság vonatkozásában. Bár a vezérkar első sora (François Hollande pártelnök, illetve Lionel Jospin volt miniszterelnök) támogatja a török EU-integrációt, „komoly” neveket találunk azok között is, akik gyanakvással figyelik Törökország átkeleti kísérletét a Boszporuszon (pl. Laurent Fabius, a párt második emberét, illetve Robert Badinter volt miniszterelnököt). Mivel a kérdésben így egységes pártálláspont kialakítása nem lehetséges, a PS a jobboldalra hagyja a török kérdés tematizálását, és csak egy-egy politikusának a személyes megnyilvánulása szintjén kapcsolódik be a vonatkozó politikai vitákba.

A fentiekből kitűnik, hogy nem beszélhetünk a török kérdés politizálódása kapcsán a politikai arénának a centrumperiféria törésvonal mentén való megosztottságáról. Láthattuk, hogy a tág értelemben vett centрупártok – tehát az UMP a jobboldalon, illetve a PS a balol-

²⁸ Az Ifop felmérései szerint a szocialista szavazók 61 százaléka támogatja a csatlakozási tárgyalások Törökországgal való megkezdését, viszont ugyancsak 61 százalékuik ellenzi az ország teljes jogú EU-tagságát. Idézi Nicolas Barotte: 'Turquie – l'autre division des socialistes.' *Le Figaro*, 2004. december 15.

²⁹ 2004 decemberében az UMP szimpatizánsainak 71 százaléka foglalt a török EU-csatlakozással szemben állást. *Ifop/Le Figaro*, 2004. december 13.

dalon – meglehetősen megosztottak a kérdés vonatkozásában. E megosztottság természete azonban eltér egymástól. Az UMP tagsága és választóközönsége – ellentétben a Szocialista Párttal – meglehetősen egységes a török EU-tagság elutasítását illetően. Az ellentétek inkább a párt vezető politikusai között húzódnak, azaz egészen pontosan a párt kormánypolitikusi (Jacques Chirac, illetve Dominique de Villepin külügyminiszter majd miniszterelnök) és a pártvezetés meghatározó személyiségei (Alain Juppé, Nicolas Sarkozy, illetve az ex-miniszterelnök Edouard Balladur) között.

A párton belüli ellentétek lehangsúlyosabban a Chirac-Sarkozy rivalizálásban jelennek meg. Sarkozy (belügyminiszter és pártelnök) nyíltan köztársasági elnöki ambíciókat táplál, következésképpen a saját jelöltségét a 2007-es választásokra még lebegtető Chirac párton belüli kihívójának számít. A két politikus programja és eszköztára szöges ellentétét képezi egymásnak. Sarkozy liberális-reformista politikus, aki nyitott az angolszász politikai-gazdasági modell eredményeinek adaptálására (példaképei Bill Clinton és Tony Blair), és szakítani kíván az országot szerinte paralizáló gaullista tradíciókkal, azokkal a Franciaországot nagyhatalomként látó és láttató tradíciókkal, amelyek Chirac, illetve leghűségesebb szövetségese, Dominique de Villepin számára a legkedvesebbek.

Sarkozy jelentős mértékben a török kérdést használta fel arra, hogy magát Chirackal szemben meghatározza, hogy pozícióját a pártban megerősítse, és hogy a párttagság támogatását megszerezze. A pártelnök úton-útfélen hangoztatja, hogy Törökország sem politikai kultúrájánál, sem földrajzi fekvésénél, sem méreténél fogva nem alkalmas arra, hogy az EU teljes jogú tagjává váljék. Ehelyett Törökország számára egy különleges partneri státusz kidolgozását javasolja, ami több lenne ugyan a társultságnál, de kevesebb a teljes jogú EU-tagságnál. Az eredmény nem marad el: Sarkozy – nem kis részben e „kemény” álláspontjának köszönhe-

tően – rövidesen pártja legnépszerűbb politikusává válik a párton belül és kívül egyaránt, és Chiracot a török kérdésben részleges meghátrálásra kényszeríti.

4.2. Népszavazás a bővítésről: a francia alkotmány módosítása

Az ötödik Francia Köztársaság alkotmánya alapján a köztársasági elnök gyakorlatilag autonóm módon alakíthatja az ország külpolitikáját. Viszont a nemzetgyűlés 2004. október 14-i ülését követően egyértelművé válik, hogy a képviselők többsége nem támogatja Törökország belépését az EU-ba, s mi több, Chirac éppen saját pártjára számíthat a legkevésbé. A nemzetgyűlés és a köztársasági elnök közötti feszültség ebben az időszakban már-már az ötödik köztársaság alkotmányos válságával fenyeget.³⁰

Chirac, hogy a két legitimitás kollízióját feloldva kitörjön a politikai elszigeteltségből, 2004 októberében bejelenti, hogy Törökország EU-csatlakozásáról népszavazást fognak rendezni Franciaországban. Ezt a bejelentést hitelesítendő a versailles-i alkotmányozó kongresszus,³¹ amelyet az európai alkotmány ratifikációjának előkészítése végett hívtak össze, 2005. február 28-án a Francia Köztársaság alkotmányát a következő cikkely beiktatásával módosítja:

„Minden olyan törvénytervezet, amely egy állam európai uniós csatlakozási szerződésének ratifikációját rendeli el, a köztársasági elnök által kiírt népszavazásnak kell alávetni.”³²

³⁰ Jean-Louis Bourlanges: 'A propos de la Turquie – Les contradictions dans la Ve République.' *Commentaire*, n° 107, 2004 ősz, p. 799.

³¹ Az alkotmányozó kongresszus keretében a francia törvényhozás két háza, a nemzetgyűlés, valamint a szenátus együtt ülésezik.

³² A Francia Köztársaság alkotmányának 88-5. cikkelye szerint: „Tout projet de loi autorisant la ratification d'un traité relatif à l'adhésion d'un Etat à l'Union européenne et aux Communautés européennes est soumis au référendum par le Président de la République.” A 88-5. cikkely nem

Ez az Európai Unióban példa nélküli alkotmányos rendelkezés (amely kétségtelenül az EU demokratizálásának egyik lehetséges útját képviseli) a török EU-csatlakozásról folyó politikai vita „legradikálisabb” és „legkonkrétabb” következménye. A 88-5. cikkely, amely nem vonatkozik Bulgária, Románia és Horvátország jövőbeni csatlakozására, ugyanakkor legalább annyi új problémát vet fel, mint amennyit látszólag megold. A beígért népszavazás időpontja a beláthatatlan jövőben leledzik, megrendezésének feltételei nem tisztázottak, politikai következményei megjósolhatatlanok. Chirac szerint ilyen népi konzultáció tárgya lehet az Európai Tanács által elfogadott török csatlakozási szerződés. Tehát megrendezésére majd csak tíz-tizenöt év múlva kerülhet sor. Az ellenzők tábora – François Bayrou-val az élen – viszont legszívesebben már a Törökországgal való tárgyaláskezdés előtt megrendezte volna a népszavazást. Hiszen, szölk az érvek, politikailag nehezen képzelhető el, hogy Franciaország a nemzetközi porondon érvényesíteni tudja a „népi vétót”, azok után, hogy Törökország majdan sikeresen lezárja a tíz-tizenöt éves tárgyalássorozatot, különösen ha ebbéli törekvésében egyedül marad a török csatlakozási szerződést ratifikáló többi tagállammal szemben.³³

Nyilvánvaló, hogy a török kérdés kapcsán keletkező törésvonal nem az európai integráció iránt elkötelezett, illetve az euroszeptikus tábor között húzódik, hanem éppenséggel az európai eszme hívei között üt rést. A nézetkülönbséget összefoglalóan úgy lehetne leírni, hogy mindkét szemben álló fél (már ami a politikai centrumban tartózkodó feleket illeti) Európa üdvét tartja szem előtt, csak az egyik annak biztosítását Törökország csatlakozásában látja, míg a másik Törökország nem csatlakozásában. Ez utóbbiak azonban, miközben Európát védik a törököktől, furcsa módon éppen a politi-

kai palettának azon szélsőséges elemeivel kerülnek egy oldalra, akiktől rendszerint éppen védeniük kell az európai integrációt, nevezetesen a szélsőjobbaldali és szuverenista politikusokkal és pártokkal. Jean-Marie Le Pen Nemzeti Frontja (Front national – FN) és Philippe de Villiers Franciaországért Mozgalma (Mouvement pour la France – MpF) ugyanis szintén ádázán kampányol ekkor és ezt követően is a török csatlakozás ellen.

Chiracnak a török bővítés kapcsán kezdeményezett alkotmánymódosításba való előremenekülését éppen azon igyekezete magyarázza (a politikai elszigeteltségből való kitörési szándéka mellett), hogy az Európa-párti centrumerőket az integrációellenes szélsőségesekkel szemben újraegyesítse. A török EU-csatlakozás hosszú távú programjánál ugyanis politikailag sokkal fontosabb számára, hogy az európai alkotmány népszavazás útján történő jóváhagyása „rendben menjen”. A referendum megnyeréséhez Chiracnak arra van szüksége, hogy a pro-európai politikai csoportok egységes vonalba fejlődjenek fel mögötte. A török kérdésben az ellenzők táborának tett engedmények – mindenekelőtt is az említett alkotmánymódosítás – ezt a rövid távú taktikai célt szolgálják. További kompromisszumokra viszont Chirac már nem hajlandó, és az Európai Tanácsban megszavazza a csatlakozási tárgyalások 2005. októberi megnyitását Törökországgal.

4.3. 2005: interferenciák a török kérdés és az EU alkotmánya között

A francia köztársasági elnök 2004 nyarán jelentette be, hogy az európai alkotmány ratifikációjához a francia nép jóváhagyását fogja kérni. E lépés jelentős politikai kockázatot rejt magában. A francia „morózusságnak” a tanulmány első részében bemutatott tényezői, azaz a gazdasági-szociális bizonytalanságélmény, a relatív szerepvesztés érzete Európában és

vonatkozik Bulgária, Románia és Horvátország jövőbeni csatlakozására.

³³ ‘Chirac fait le jeu des souverainistes.’ Interjú Robert Badinterrel. *Libération*, 2005. január 25.

a világban, illetve a társadalmi dezintegráció jelenségei a muzulmán bevándorlók jelenlétével összefüggésben az európai alkotmány percepciójára is kihatnak, még hozzá negatívan. Az Európai Konvent által kidolgozott és az európai állam- és kormányfők által elfogadott európai alkotmányból sokan egy olyan a liberális szabadversenyen alapuló Európa képét látják kirajzolódni, amely alá „elfelejtettek” kifizetni azt a sűrű szövésű szociális védőhálót, amelyhez a franciák nemzeti szinten már igencsak hozzászóltak.

Az európai alkotmány körüli tisztánlátást nehezíti, hogy a török kérdés, valamint az európai alkotmányról rendezendő népszavazás nagyjából egy időben kerül a politika napirendjére, illetve válik a közgondolkodás tárgyává. Franciaország, ahol a maastrichti szerződés óta (1992) nem rendeztek népszavazást európai kérdésben, most néhány hónap leforgása alatt két ilyen referendum bejelentését is hallhatja: egyet az európai alkotmány, egy másikat pedig a török EU-csatlakozás tárgyában. Ráadásul mindkét ügy központi figurája a volt elnök, Valéry Giscard d'Estaing, aki hol mint az európai alkotmány atyja tűnik föl (lévén, hogy ő volt az elnöke az alkotmányt megszövegező konventnek), hol pedig mint a „törökellenes utóvédharcok” vezéralakja. És végül szintén hozzájárul a konfúzióhoz, hogy a februári kongresszus egyszerűen hivatott a Francia Köztársaság alkotmányát az európai alkotmánnyal összehangba hozni, valamint a köztársaság alkotmányába az EU további bővítéseiről rendezendő népszavazást becikkelyezni.

Az európai alkotmány mellett kiálló politikusok attól tartanak, hogy a közvélemény „törökellenessége” áttevődik az alkotmányra is, és így a népszavazás kimenetele gyakorlatilag már azelőtt eldőlt, hogyszem annak tárgyról értelmes eszmecsere bontakozhatott volna ki. Ezért Chirac és a körülötte felsorakozó politikai erők arra törekszenek, hogy a két ügyet egymástól elkülönítsék, és a török aktát – mint ebből a szempontból „zavaró ténye-

zót” – az aktuálpolitika napirendjéről levegység. Tehetik ezt annál is inkább, mert az Európai Tanács már meghozta döntését a török csatlakozási tárgyalások megnyitására, így az erről folyó politikai vita oka fogyottá vált. Ahogy Chirac elnök fogalmaz:

„Mindannyiunk felelőssége, hogy a pontos igazságot mondjuk. Az európai alkotmány, illetve Törökország két különböző kérdés, és közöttük nincsen kapcsolat.”³⁴

A nemzetgyűlésen kívüli szélsőséges és integrációellenes jobboldali pártok (az MpF és az FN) kampánystratégiája viszont ezzel ellentétes, céljuk éppen az, amit a kormánypártok el kívánnak kerülni: az európai alkotmányról szóló népszavazást úgy beállítani, mintha az egyben Törökország integrációjának sorsa fölött is hivatott volna dönteni. Philippe de Villiers, az MpF elnöke írja:

„Az európai alkotmány azért íródott, hogy Törökország fogadását készítse elő, és hogy számára meghatározó súlyú helyet biztosítson a jövő Európájában.”³⁵

Noha az európai választásokon a hasonló Európa-ellenes demagógia gyakran jól fizet (mind de Villiers, mind Le Pen voltak már képviselők a strasbourg-i parlamentben), ezúttal mégsem ők lesznek azok, akik az alkotmányellenes retorikát meghatározó módon tematizálni tudják, hanem az európai alkotmány kérdésében mélyen megosztott Szocialista Párt. Miközben ugyanis a PS elnöke, François Hollande (bírvva a párttagok többségének támogatást) az alkotmányt támogató kormánypártok oldalán bocsátkozik a kampányküzdelmekbe,³⁶ addig a PS má-

³⁴ Jacques Chiracot idézi a *Commentaire. Commentaire*, n° 109, 2005 tavasz, p. 195.

³⁵ Philippe de Villiers: *Les turqueries du grand Mamamouchi – Adressé à Jacques Chirac*. Albin Michel, 2005, p. 141.

³⁶ A nagy centrupártok összefogása egy uniós alapszerződés-módosítás alkalmával nem előzmény nélküli Franciaországban: 1992-ben a maastrichti szerződésről szóló népszavazáskor a Chirac vezette – akkor ellenzéki – jobbközép pártok ugyan-

sodik embere Laurent Fabius, vállalva a „párttűtő” szerepét, *nem* szavazatra buzdítja a választókat. Fabius és a mögötte felsorakozó szocialisták, valamint a szintén hasonló politikát folytató kommunisták (PCF) retorikájában azonban gyakorlatilag elő sem kerül a török kérdés. A hangsúly az ő érvrendszerükben a „szociális Európa” modelljének az alkotmányban szerintük szereplő angolszász liberális modellel való szembeállításán van.

A népszavazáson május 29-én végül a *nem* táborának hívei kerekedtek felül. Az összefogott Európa-párti centrumerők vereségének okait valószínűleg abban a társadalmi elégedetlenségben és a politikusi elittel szemben táplált bizalmatlanságban kell keresnünk, amelyről e tanulmány első részében szóltunk. A népszavazás kimenetelét a „szociális Európa” kampányszólamára érzékenyen reagáló baloldali választók döntötték el. A török kérdésre „vevő” szélsőjobboldali szavazók esetleg csak a vereség mértékéhez tudtak egy árnyalatnyit hozzátenni.

5) ÖSSZEGZÉS

A csatlakozási tárgyalások Törökországgal való megnyitásának lehetősége a közvélemény csaknem egyöntetű ellenkezését és heves közéleti vitát váltott ki Franciaországban. Az érzékeny reagálás okainak feltárásához elengedhetetlen a török vita társadalmi kontextusának megértése. A franciák többsége nem kevés kétséggel néz a XXI. század elébe. A globalizáció korában szükségessé vált politikai szemlélet-, illetve gazdasági struktúraváltás Franciaországban a hagyományos intézményi szerkezetek immobilizmusába ütközik. Az új kihívásoknak való megfelelni nem tudásból gazdasági problémák és

társadalmi feszültségek származnak. Ide vezethető vissza a *malaise français*, azaz a francia társadalom általános borúlátása és a „szép új világgal” szemben táplált gyanakvása.

A franciák jelentős része, ebből következőleg, idegenkedve figyeli a nemzetközi intézményi struktúrák gyors változását. Az EU keleti bővítése kapcsán általános a vélemény, hogy az túlságosan nagy iramban történt. Ezért, mondják sokan, az EU-nak most a további terjeszkedés helyett inkább a tíz új tagállam „megemésztésével” kellene foglalkoznia. Az elutasításhoz hozzájárul, hogy Törökország nagyobb is, és szegényebb is, mint az új tagok akármelyike; nem tartozik viszont bele abba a történelmi-vallási-kulturális Európa-képbe, amely a keleti bővítést a franciák nagyobbik fele számára igazolhatóvá tette.

A közvéleménynek a török csatlakozással szemben megnyilvánuló masszív elutasítása mozgásteret teremt egyes politikai szereplők számára, miközben másokét csökkenti. Az utóbbiak közé tartozik Jacques Chirac köztársasági elnök (UMP), aki mint ilyen, a francia külpolitika legfőbb irányítója, és akinek a török kérdésben elfoglalt pozíciója a közvélemény heves ellenkezésébe ütközik. A közéleti vitát fűtő jobboldali kormánypártok ugyanakkor az uralkodó széljárásnak megfelelő bővítésellenes retorikával igyekeznek az elforduló választói támogatást visszaszerezni. Ennek érdekében még „saját” köztársasági elnökükkel is készek szembemenni. A „nemes” pártos célok mellett persze egyeseket egyéni ambíciók is motiválnak. Az UMP vezére, Nicolas Sarkozy részben a török csatlakozás ellenzésén keresztül szereshető népszerűséget használja fel arra, hogy pártbeli pozícióját a „chiracistákkal” szemben megerősítse.

A török kérdés tehát elsőként mint a kormánypártok és a kormány közötti konfliktus jelentkezik. Ez a történet egyik sajátossága. A másik érdekesség, hogy a török kérdés ebben az ellenzék számára látszólag kedvező helyzetben sem válik a

úgy felsorakoztak a szocialista François Mitterrand köztársasági elnök mellett, mint 2005-ben a Hollande vezette szocialisták Chirac mellett.

kormány és az ellenzék közötti csatározások terepévé. A török problematika ugyanis az ellenzék fő erejét, a Szocialista Pártot is mélyen megosztja, amely így képtelen arra, hogy egységes pártálláspontot helyezzen szembe a kormányerőkkel. Miközben persze kérdés az is, hogy a kormányerők melyik részével célszerűbb szembehelyezkednie: akárhogy foglal ugyanis a PS állást, azzal óhatatlanul a veszekedő kormányerők valamelyik oldalának nyújt támogatást. A szocialista választók ráadásul szintén ambivalens érzelmeket táplálnak a török kérdéssel szemben, így egy kategorikus szocialista álláspont óhatatlanul a szimpatizánsok egy részének az elidegenítését eredményezné. A PS emiatt csak mérsékelt módon kapcsolódik be a vitákba.

A franciaországi török vita harmadik sajátos eleme és produktuma az a cikkely, amellyel – a köztársasági elnök javaslatára nyomán – a francia honatyák módosították a köztársaság alkotmányát. A 88-5. cikkely az EU jövőbeni bővítését népszavazáshoz köti Franciaországban. Ez unikum egész Európában. Alkalmazásának modalitásait viszont homály fedi. Magát a módosítást a jobb- és baloldali pártok (kivéve a kommunistákat) csaknem egyhangúlag szavazták meg. Ennek oka, hogy a módosítás a politikai szempontból egyre inkább okafogyottá, sőt kontaproductívá váló török vita elnapo-

lását hordozta magában. A vita 2005-re ugyanis okafogyott, mert az Európai Tanács időközben döntött a török csatlakozási tárgyalások megnyitásáról, és kontra-productív, mert az európai alkotmány adekvát megvitatását veszélyezteti.

Végül meg kell említeni, hogy a török kérdés nem csak a kormány–ellenzék viszonylatban kuszálja össze a politikai törésvonalakat, de az Európa-párti és euroszeptikus csoportok rendszerében is felfordulást okoz. Maga az integrációpártiság válik értelmezhetetlenné a vitában. Ki tekinthető elkötelezettebb európainak: aki támogatja Törökország belépését az EU-ba (mint a jelenlegi köztársasági elnök) vagy aki ellenzi azt (mint a korábbi)? Aligha mondható meg. Ennek a távoli és mégis közeli, kicsit európai, kicsit ázsiai hídországnak az integrációja európai sorskérdéseket vet fel: hol keressük az európai identitás gyökereit, és milyen Európát építsünk magunknak a XXI. században? A török csatlakozásról érdemben dönteni csak akkor lehet, ha ezekre a kérdésekre elfogadható felelet születik. Ehhez pedig közéleti vita kell, a franciaországihoz hasonló, de európai szintű, és azután az európai alkotmány, amely tükrözi a válaszokat.

* * * * *

Európai törésvonalak a francia belpolitikában

		TÁMOGATJA-E AZ EURÓPAI ALKOTMÁNYT			
		IGEN		NEM	
		JOBBOLDAL	BALOLDAL	JOBBOLDAL	BALOLDAL
TÁMOGATJA-E A TÖRÖK EU-TAGSÁGOT	I G E N	Jacques Chirac (UMP) Dominique de Villepin (UMP)	François Hollande (PS) Lionel Jospin (PS) Pierre Moscovici (PS)		Jean-Pierre Chevènement (MRC) Marie-George Buffet (PCF)
	N E M	Nicolas Sarkozy (UMP) Alain Juppé (UMP) Valéry Giscard d'Estaing (UDF) François Bayrou (UDF)	Robert Badinter (PS) Hubert Védrine (PS) Bernard Poignant (PS)	Nicolas Dupont-Aignan (UMP) Philippe de Villiers (MPF) Jean-Marie Le Pen (FN)	Laurent Fabius (PS) Henri Emmanuelli (PS)

Törökország az európai uniós csatlakozási tárgyalások kezdetén

Szigetvári Tamás

Tanulmányunk célja Törökország esetleges uniós csatlakozásának mérlegelése. Az elemzéshez a SWOT-analízis módszerét használtuk fel. Ezt elsősorban vállalatok alkalmazzák a stratégiai tervezés időszakában. Elsődleges célja az, hogy új vagy megváltozott viszonyok között a vállalat meg tudja határozni meglévő erőforrásait és lehetőségeit. A SWOT-elnevezés az elemzés során vizsgált négy vetület angol elnevezéséből alkotott betűszó: erőségek (*strengths*), gyengeségek (*weaknesses*), lehetőségek (*opportunities*) és fenyegetések (*threats*).

1) ERŐSSÉGEK

1.1. Kedvező földrajzi adottságok

1.1.1. Éghajlat

Törökország a mediterrán régióban fekszik, éghajlata mind az agrártermelés, mind a turizmus szempontjából kedvező.

Agrártermék-struktúrájában nagy szerepet töltenek be a gabonafélék, amit a

termőterület egyharmadán vetnek. Még fontosabb a zöldség- és gyümölcsstermesztés: az előbbi az unió össztermelésének 40%-át teszi ki, amivel messze a legnagyobb termelő lenne a közösségben, míg 20%-ot kitevő gyümölcsstermesztése Olaszország és Spanyolország után a harmadik helyet biztosítaná számára. Megjegyzendő, hogy Törökország – a térségbeli országok közül szinte egyedülként – bőséges vízkészletekkel rendelkezik, így hosszú távon sem fenyegeti a szűk vízforrások miatti termelés-visszaesés.¹

A kedvező éghajlat fontos tényező az ország gazdasági életében egyre jelentősebb szerepet betöltő turizmus esetében is. Törökország éves bevétele a turizmusból eléri a 10 milliárd dollárt, ami az utóbbi években a kereskedelmi mérleg hiányának egyik fő finanszírozójává vált. Előrejelzések szerint az elkövetkező néhány évben, esetleg évtizedben, Törökország turisztikai bevételeinek növekedése az egyik leggyorsabb lesz a világon (évi 10%-ot meghaladó mértékű), ami hosszú távon is szép kilátásokat ígér a szektornak.²

¹ Szinte az összes közel-keleti ország esetében az egy főre jutó víz éves mennyisége jóval a szükséges 1000 köbméteres szint alatt van.

² <http://www.world-tourism.org/facts/menu.html>

1.1.2. Stratégiai fekvés

A második világháborút követően, a fokozatosan kialakuló hidegháborús helyzetben, Törökország geopolitikai súlyából és stratégiai helyzetéből adódóan is központi jelentőségűvé vált a nyugati szövetségi rendszer számára. Főként ennek köszönheti, hogy viszonylag elmaradott gazdasági adottságai, valamint az európai hagyományoktól jelentősen különböző társadalmi és kulturális öröksége ellenére számos euroatlanti intézmény mellett az EK-nak is társult tagjává válhatott.

Az 1990-es évek fordulóján, a hidegháború befejeződésével és a Szovjetunió felbomlásával alapvetően új helyzet állt elő Törökország számára is. Elvesztette stratégiai helyzetét a NATO-n belül, s már nem a létfonosságú oldalszárny többé. Ugyanakkor továbbra is rendkívül fontos geopolitikai tényezőként három problémás övezet, a Balkán, a Kaukázus és a Közel-Kelet találkozási pontján helyezkedik el. Ebből következően a törököknek új szerepet kell keresniük a térségben, ahol kétségkívül a regionális hatalom pozícióját tölthetik be, és Európának újra kell gondolnia a török kapcsolatok szerepét és fontosságát.

Nem csak biztonságpolitikai szempontból van stratégiai helyzetben Törökország: mind a Közel-Kelet, mind Közép-Ázsia szénhidrogénkincsei a Törökországon keresztül kiépített vezetékhálózaton fognak a közeljövőben Európába jutni.

1.2. Társadalom

1.2.1. Fiatal népesség

A török társadalom 37% 20 év alatti, ami csaknem kétszerese az európai átlagnak. A lélekszám növekedési üteme 1,4%-os, ami 2010 és 2015 között várhatóan csökken, de az erre az időszakra prognosztizált 1,05%-os népességnövekedé-

si szint is jóval az európai átlag fölött marad. (1. táblázat)

1. táblázat
A lakosság növekedése az EU-ban és Törökországban
(millió fő)

	1950	2000	2015	2025
EU-15	292,4	377,3	384,2	383,9
EU-27	370,4	482,7	485,7	481,8
Törökország	21,5	68,3	82,2	89,0
EU-27 %-ában	5,8	14,2	16,9	18,5
EU-15 %-ában	7,3	18,1	21,4	23,2

Forrás: ENSZ, Európai Bizottság (2004b) p. 49. alapján

A relatíve magas népességnövekedési ütem természetesen csak akkor tartható fenn, ha a gazdasági növekedés megfelelő ütemű, és a gazdaság képes felszívni a munkaerőpiacra újonnan lépő fiatalokat. A gyors technológiai változások korában azonban a fiatalok rugalmasabban képesek alkalmazkodni, gyorsabban tudják elsajátítani az új ismereteket, mint az idősebbek általában. Természetesen mindez csak potenciális erősséget jelent, ahhoz hogy ez valóban érvényesüljön, alapvető feltétel a megfelelő képzési rendszer, amely versenyképes ismeretekkel ruházza fel a nagyszámú fiatalot.

1.2.2. Modernizációra képes társadalom

A török társadalom a huszadik század során óriási változáson ment keresztül. A század elején az „elmaradott” oszmán birodalom megújítása céljából végrehajtott kemali reformok az arab betűk helyett átvették a latin betűket, a hagyományos ruházatot betiltották, és a hivatalnokok számára kötelezővé tették az európai mintájú öltözetet, továbbá bevezették a keresztény idősámítást a korábbi muszlim helyett. A jogrendszert is teljesen új alapokra helyezték: a korábbi saria (iszlám törvénykezés) helyett a svájci polgárjogot, az olasz (fasiszta) büntetőjogot, a német kereskedelmi jogot és a francia

pénzügyi rendszert és alkotmányt adoptálták. Ellentétben Iránnal, ahol Pahlavi sah hasonló társadalmi átalakítást szándékozott végrehajtani (ami végül is vallási alapon szerveződő visszarendeződéshez vezetett), Törökországban sikeresen végbement a modernizáció. Az elmúlt évtizedekben a társadalom nyitott maradt az uniós csatlakozás érdekében végrehajtott további reformlépésekre is.

1.3. Gazdaság

Törökország GDP-je 2004-ben meghaladta a 300 milliárd dollárt. Ez az eredmény a világ 20. legnagyobb gazdaságává tette, a PPP-alapon számított 552 milliárd dolláros teljesítmény pedig a 17. helyre emelte. Gazdasági teljesítménye – a 2001-ben bekövetkezett 7,5% visszaesést követően – 2002-ben 7,9%-kal, 2003-ban 5,8%-kal növekedett, majd 2004-ben az egyik legmagasabb növekedési rátát érte el a világon 8,9%-kal. A 2005-

re és 2006-ra vonatkozó prognózisok is 5% fölötti növekedést jósolnak.

Az elmúlt évek egyik legfontosabb eredménye az infláció letörése volt. A török gazdaság több mint két évtizeden át küzdött az 50% fölötti éves inflációval, amit a szinte állandó kormányzati törekvések ellenére sem tudtak megfékezni. A gazdaság jó teljesítményével párhuzamosan azonban sikerült az inflációt is normális mértékűre csökkenteni, a 2001-es 80%-ról három éven belül egyszámjegyre mérséklődött az árnövekedés üteme.

Törökország egyre kedvezőbb terepévé válik a külföldi tőkebefektetéseknek. Az elmúlt évek reformjainak sikere, a fellendülő gazdaság mind a hazai, mind a külföldi befektetők bizalmát növeli az ország iránt. Ráadásul a gazdaságban lévő jelentős állami tulajdonrész privatizációja is csak az utóbbi időszakban kezd megindulni.

A gazdaság intézményi és szabályozási háttere jelentősen modernizálódott a kö-

2. táblázat
Makroökonómiai index, 2003

	Makroökonómiai feltételek	a) makroökonómiai stabilitás	b) kormányzati tevékenység	c) hitelminősítés
EU-15	16	36	23	11
Finnország	2	7	2	11
Görögország	33	45	49	23
KKE-1	39	53	45	36
Észtország	34	25	26	36
Lengyelország	49	62	65	33
KKE-2	77	78	91	62
Bulgária	73	76	86	57
Románia	81	81	96	66
Törökország	82	94	75	63

Megjegyzés: A régiók pontszáma az országok pontszámainak számtani középértéke.

Forrás: World Economic Forum, Quaisser – Repegather (2004) alapján.

3. táblázat
Vállalati versenyképességi index, 2003

	Vállalatok versenyképessége	a) vállalatok teljesítőképessége	b) mikroökonómiai feltételek
EU-15	15	15	16
Finnország	1	4	1
Görögország	39	39	40
KKE-1	37	39	38
Észtország	28	38	27
Lengyelország	47	43	45
KKE-2	77	84	73
Bulgária	77	85	75
Románia	76	84	71
Törökország	52	51	55

Megjegyzés: A régiók pontszáma az országok pontszámainak számtani középértéke.

Forrás: World Economic Forum, Quaisser – Repegather (2004) alapján.

zelmúltban. A Török Nemzeti Bank és a pénzügyi felügyelet függetlensége megnőtt, a pénzügyi szektort érintő szabályozás közeledett az uniós szabályokhoz. Az ál-

amelynek részesedése az EU-ba irányuló exportban az 1998-as 19%-ról 2003-ra 29%-ra nőtt!).

4. táblázat

Az EU és Törökország árukereskedelme, termékcsoport szerint, 1998 és 2003

	EU-export Törökországba		Török export az EU-ba	
	1998	2003	1998	2003
Élelmiszer, ital, dohány	2,3	1,6	12,7	7,7
Nyersanyag	5,1	6,3	4,3	3,4
Vegyipari termék	15,0	19,0	2,0	2,0
Alap. feldolgozóipar ebből:	15,7	16,4	23,9	21,6
textilszál és hasonlók	4,4	4,2	12,2	9,3
Gép, közlekedési eszköz ebből:	52,4	48,4	19,2	29,1
elektromos gép	7,5	6,6	4,5	5,0
közúti jármű	12,6	15,3	2,8	12,3
Egyéb feldolgozóipar ebből:	7,5	7,1	37,4	35,9
ruházati cikk, lábbeli	1,0	0,9	34,1	30,8
Egyéb	2,0	1,2	0,5	0,3
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Eurostat, Európai Bizottság (2004b) p. 51. alapján

lami beavatkozás mértéke csökkent (pl. az állami bankokra gyakorolt politikai befolyás mérséklődött).

A *World Economic Forum* versenyképességi rangsorában a vizsgált makroökonómiai versenytényezők alapján Törökország Bulgáriával és Romániával nagyjából hasonló pozícióban található; a vállalati versenyképességi rangsorban azonban jóval kedvezőbb helyezést ért el. (2. és 3. táblázat)

A török export orientációja és szerkezete jelentős változáson ment át az elmúlt években. (4. és 5. táblázat) A kereskedelmi liberalizációnak köszönhetően a Közel-Kelet helyett egyre inkább Európába irányul, és a magasabb hozzáadott-értékű, technológiaintenzív termékek aránya jelentősen megnövekedett. (Ez elsősorban a gépek és közlekedési eszközök árucsoportjának köszönhető,

2) GYENGESÉGEK

2.1. Demokratikus deficit

Az 1980-as katonai puccs óta Törökországnak az európai országokhoz fűződő kapcsolatát gyakran árnyékkolták be különböző emberi jogi kérdések. Az Európai Parlament és olyan emberi jogi szervezetek, mint az Amnesty International jelentéseikben számos alkalommal hívták fel a figyelmet ezekre a tényezőkre. Idetartoznak a politikai tevékenységet és a szabad véleménynyilvánítást érintő jogi és adminisztratív korlátozások, valamint az ellenzék háttérbe szorítására és a terrorizmus elleni küzdelem során (elsősorban a kurdok ellen) alkalmazott emberi jogokat sértő módszerek.

5. táblázat

Törökország árukereskedelme, relációk szerint, 1983 és 2003

	Export		Import	
	1983	2003	1983	2003
EU-15	38,2	55,4	32,6	50,2
EU-10 (újjak)	1,0	2,2	1,6	1,9
FÁK		5,2		10,6
Egyéb európai	8,5	3,5	10,3	5,7
Közel-Kelet	38,3	8,7	29,0	5,7
Egyéb ázsiai	2,1	4,4	4,9	11,9
NAFTA	4,2	9,0	8,4	5,1

Forrás: IMF, Európai Bizottság (2004b) p. 50. alapján

Bár a térségben a törökországinál súlyosabb jelenségekkel is találkozhatunk,³ az itteni törvénysértések azért is kapnak különös figyelmet az európai médiában, mivel Törökország már évtizedek óta tagja az Európa Tanácsnak, illetve 1987-ben elfogadta például az Európai emberi jogi konvenció 25. cikkelyét a személyes panaszzogról, 1989-ben pedig részesévé vált az Európai kinzásellenes konvenciónak is.

A demokratikus hiányosságok, illetve az emberi jogi kérdések tekintetében nem kis részben abban jelentkezett a probléma gyökere, hogy – jóllehet a politikai felelőség teljes egészében a kormányt és a parlamentet terheli – a két intézmény nem rendelkezett mindenre kiterjedő hatáskörrel. A legekleatásabb példát erre a kurdkérdés nyújtja.⁴

A különböző európai fórumok nyomására a török kormány többször is megpróbálkozott az alkotmány módosításával, ám az ingatag koalíciók gyakorlatilag nem tudták végrehajtani ezt. A vámuniós tárgyalásokon a Társulási Tanács az Európai Parlament kívánságának megfelelően konkrét lépéseket szabott feltételül. Egészen 2002-ig azonban a politikai reformok meglehetősen döcögösen haladtak, hiszen a kormánypártok többnyire nem rendelkeztek megfelelő támogatottsággal, a koalíciók meglehetősen ingatagok voltak. A 2002-es választásokat követően a hatalomra került mérsékelt iszlámista kormányzat azonban kellően szilárd tá-

mogatottságára alapozva⁵ felgyorsította az EU által szorgalmazott reformfolyamatot.

Az elmúlt három évben két jelentős alkotmánymódosítást és nyolc törvénycsomagot fogadott el a török parlament.

- * Megerősödött a hadsereg fölötti civil kontroll, a Nemzeti Biztonság Tanácsa (NBT) elvesztette végrehajtóhatalmát, és tanácsadó testületként funkcionál. Az állami számvevőszék immár átvilágíthatja a katonai kiadásokat is, a hadügyminisztérium külön alapjait is beolvastották a költségvetésbe. A védelmi kiadásokat visszafogták, s 2004-ben először költöttek többet az oktatásra (a GDP 3,06%-át), mint a hadseregre (2,59%)!
- * Visszavonták a Legfelsőbb Oktatási Tanácsból és a Legfelsőbb Audiovizuális Tanácsból a hadsereg képviselőit. A katonai bíróságok nem ítélezhetnek már civilek fölött (bár egyes bűnesetek továbbra is kivételnek számítanak). Mindezek ellenére a hadserekek informális befolyása a politikára továbbra is erős maradt.
- * A jogrendszer is átalakult, új büntető és polgári törvénykönyvet fogadtak el, alkotmányba iktatták a nemzetközi és az európai emberi jogi konvenciók primátusát a jogrendben. Eltörölték a halálbüntetést, javítottak a fogva tartás körülményein.
- * Az általános szabadságjogok érvényesülése érdekében is számos változás történt. A szabad véleménynyilvánításra vonatkozó korlátozások jelentős részét eltörölték (bár ezen a téren vannak még tennivalók), új sajtótörvényt fogadtak el, amely már nem tartalmazza olyan korábbi szankció-lehetőségeket, mint például a nyomdagépek elkobzása.

³ Például Szíriában vagy Egyiptomban.

⁴ A politikai hatalom a kurdkérdés megoldásában szuverenitását csaknem teljes egészében a hadsereg vezérkarára ruházta át, követve azt az ideológiát, miszerint a probléma alapját nem a kurd kisebbség, hanem a PKK (Kurd Munkapárt) terrorista tevékenysége jelenti. Ennek megfelelően a kérdésre nem politikai, hanem katonai megoldást kell találni. A hadsereg vezetése tehát a belbiztonság fenntartására hivatkozva gyakorlatilag bármilyen intézkedést foganatosíthatott. Az alapjaiban a demokráciával ellentétes állapot alkotmányos keretét a Nemzeti Biztonság Tanácsa (NBT) jelentette, amelyben az államelnök és a kormány 4 vezető minisztere mellett a vezérkar 5 legmagasabb rangú tagja kap helyet, biztosítva a katonaság kontrollját a politikai élet szereplői fölött.

⁵ Az AKP-nek 368 képviselője van, a CHP-nek 168, a DYP-nek 4 és 9 független. A fő ellenzéki párt, a CHP elkötelezett támogatója az uniós csatlakozásnak, így az ebbe az irányba mutató reformokat is támogatja.

- * Törölték az alkotmányból a kurd nyelv használatának tilalmára vonatkozó szabályokat, és engedélyezték a kurd nyelvű rádió- és tv-adások sugárzását, illetve a kurd nyelv oktatását is, bár még számos korlátozás fennmaradt ezen a téren. A kurd területeken 15 évig hatályban lévő rendkívüli állapotot is megszüntették 2002-ben.
- * Az új büntető törvénykönyv a női egyenjogúság jegyében büntethetővé tesz számos, a hagyományokban és a szokásjogban elfogadott vagy támogatott cselekményt.

képes megbirkózni a csatlakozás gazdasági követelményeivel és következményeivel.

Jóllehet Törökország 1948 óta tagja a legfejlettebb országokat magában foglaló OECD-nek, elmaradása a szervezet többi országától még ma is igen jelentős. A gazdasági fejlettségre és infrastruktúrára vonatkozó adatok alapján Törökország Kelet-Európától is sok tekintetben elmarad, bár ez az elmaradás nem olyan nagyfokú, hogy önmagában indokolhatná a főként a második körben csatlakozó országoktól (Bulgária, Románia) való megkülönböztetését.

6. táblázat
A politikai szabadságfok összehasonlítása a Freedom House értékelése alapján, 2003

	Politikai jogok	Polgári szabadságjogok	Összesen	Trend	Besorolás
EU-15	1,0	1,0	1,0	Pozitív	Szabad
KKE-1	1,0	1,8	1,4	Stabil	Szabad
KKE-2	1,5	2,0	1,8	Pozitív	Szabad
Törökország	3,0	4,0	3,5	Pozitív	Részben szabad
Ukrajna	4,0	4,0	4,0	Stabil	Részben szabad

Az 1–7-ig skálán az 1 a legjobb, a 7 a legrosszabb. Az értékelésben 1–3 szabad, 3–5,5 részben szabad, 5,5–7 nem szabad a besorolás.

Forrás: Quaisser – Repegather (2004), p. 8.

Az elmúlt két év fejleményei minden várakozást felülmúltak a kritizált politikai rendszer átalakítása terén. A korábbi évek elhúzódó, részleges, látszatintézkedéseken alapuló kormányzati lépései helyett átfogó és valóban alapvető reformok valósultak meg. A reformok törvénybe iktatása azonban nem mindig jelenti az azonnali és teljes körű alkalmazásukat; ahhoz, hogy a korábban kifogásolt gyakorlat valóban visszaszoruljon, még igen sok tennivalója van a török vezetésnek.

2.2. Gazdasági elmaradottság

Az 1987-es csatlakozási kérelemre adott európai bizottsági értékelés azt emelte ki, hogy Törökország középtávon nem lenne

Gondot jelent a gazdaság fejletlen szerkezete: a mezőgazdasági szféra még ma is az aktív népesség közel 50%-át foglalkoztatja, és nem hatékony: javarészt gépesítetlen kisbirtokokból áll, és a növénytermesztés túlsúlya jellemzi.

Az állami vállalatok aránya is viszonylag magas volt a kilencvenes évek elején, a hatékonysági problémákkal küzdő vállalatok rendkívül megterhelték az állami költségvetést, melynek deficitje hosszú időn keresztül tartósan 10% körül volt. A helyzet enyhítésére tervezett átfogó privatizáció lassan haladt előre. Állandósuló problémának tűnt a gazdasági egyensúly hiánya, a magas költségvetési deficit mellett a rendkívül magas inflációs ráta, ami a 80-as évek óta 50% fölött volt, de olykor az évi 120%-ot is elérte.

Törökország gazdaságpolitikája hagyományosan az erőteljes gazdasági beavatkozásra épült. A nyolcvanas évektől meginduló piacorientált reformok, a bel- és külgazdasági liberalizáció, és az EU csatlakozás perspektívák azonban az elmúlt évtizedekben fokozatosan megváltoztatta a követett politikát. A liberalizációs politika

7. táblázat
Regionális egyenlőtlenség Törökországban

eredményei azonban felemásak voltak, a nyolcvanas évek első felében tartós 10% fölötti GDP-növekedést produkáló török gazdaság a kilencvenes évekre lelassult, az egyensúlyi problémák miatt időről időre válságok vetették vissza a gazdasági növekedést (1994, 1999, 2001).

A gazdasági reformok és a liberalizáció végrehajtásához Törökország jelentős mértékben támaszkodik külföldi forrásokra. Részben a 2001-es válság folyamánként 2000 és 2004 között az IMF összesen 31 milliárd, a Világbank további 6,2 milliárd USD hitelt folyósított Törökországnak. Az IMF „cserébe” a liberalizáció folytatását és szigorú költségta-
karossági program betartását kívánta meg a török kormánytól.

2.3. Regionális különbségek

Törökországot meglehetősen nagy regionális különbségek jellemzik. Az ország nyugati részén (elsősorban Isztambulban és környékén) összpontosul a gazdasági tevékenység java része, és az infrastrukturális ellátottság, valamint az életszínvonal tekintetében is messze megelőzi a keleti országrész elmaradott, polgárháborútól (kurdok) is sújtotta tartományait. Törökország csatlakozása esetén az EU 10 legszegényebb régiója Kelet-Törökországban lenne, amelyeknek egy főre jutó GDP-jük az EU-25 átlagának 10%-át sem éri el.

Területi egységek	Népesség (millió)	GDP/fő a török átlag %-ában	GDP/fő az EU-25 átlagának %-ában
Márvány-tengeri (Isztambul)	17,3	153	43
Égei-tengeri	9,0	130	36
Közép-Anatóliai	11,6	97	27
Földközi-tengeri	8,7	94	26
Fekete-tengeri	8,4	76	20
Délkelet-Anatóliai	6,6	54	15
Kelet-Anatóliai	8,1	28	8

Forrás: Török Statisztikai Évkönyv és egyéni számítások.

2.4. Társadalmi problémák

A nyolcvanas, kilencvenes évek liberalizációs és reformpolitikája, bár gazdasági értelemben megalapozta a növekedést, komoly (negatív) társadalmi következményekkel is járt. A folyamat egyik fő vesztese a török középosztály volt: a munkavállalók jelentős része ma minimálbérért dolgozik. Jóllehet a nettó minimálbért 2002. júliusában 184 millió TL-ben (kb. 111 euróban) határozták meg, az infláció mérséklődése ellenére a reálbérek továbbra is csökkennek. A gyérülő munkakereslet miatt amúgy is alacsony aktivitási arány tovább romlott (51%-ról 45,5%-ra), a munkanélküliség ugyanakkor nőtt (7,7%-ról 10,5%-ra). A fiatalok között a munkanélküliségi ráta meghaladja a 20%-ot.

A problémákat tovább tetézi, hogy a gazdasági növekedés területileg is egyenlőtlenül oszlik meg. Míg a nyugati országrész az elmúlt évtizedben gyors fejlődésnek indult, a keleti (anatóliai) részek elmaradottsága változatlan maradt. A jobb életkörülmények miatt jelentős a vidékről a városokba áramlás, ami tovább növeli a nagyvárosok zsúfoltságát, a szociális problémákat és a munkanélküliséget is. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy a társadalmi háló még erős Törökországban, az erős családi-rokoni kötődések valamelyest enyhítik a szociális ellátórendszerre nehezedő terheket.

A jelenlegi növekedés tartós fennmaradása mellett a társadalmi problémák középtávon kezelhetőnek tűnnek, a fejlődés megtorpanása (a 2001-eshez hasonló újabb válságok megismétlődése) azonban komoly gondokat okozhat.

3) LEHETŐSÉGEK

3.1. Globális tényező

A huszadik század második felében kialakult nemzetközi rendszerben az integrálódó Európának gazdasági értelemben sikerült ugyan az Egyesült Államok versenytársává válnia, a nemzetközi politikában azonban továbbra is az Egyesült Államok az egyetlen valódi tényező (*global player*). Akár a balkáni válság, akár a különböző közel-keleti konfliktusok kapcsán kiderül, hogy Európa nem képes hatékonyan fellépni még a határain zajló, érdekeit közvetlenül befolyásoló kérdésekben sem.

Amennyiben Európa gazdasági erejéhez mért politikai szerepet kíván betölteni a világban, de legalábbis közvetlen környezetében, mindenképpen újfajta hozzáállásra van szükség. A közös kül- és biztonságpolitika alapvetése a közös európai érdekek együttes képviselésének szükségessége. A valódi és hatékony közös fellépés azonban még egyelőre késlekedik.

Törökország stratégiai helyzete pontosan abból adódik, hogy mind földrajzi, mind kulturális értelemben hidat képez Európa és a környező (közel-keleti, közép-ázsiai, kaukázusi) térségek között. Az Európai Unió Ankara csatlakozásával megerősítené külpolitikai pozícióját ebben a kulcsfontosságú régióban. Ráadásul Törökország nagy mozgósítható hadereje révén a különböző katonai akciókban is jelentős szerepet tölthet be.

3.2. Versenyképesség

Gazdasági értelemben Törökország eltörpül az Európai Unió mellett; GDP-je az EU-25 összesített GDP-jének mindössze 3%-át teszi ki. A csatlakozás pozitív hatása így elsősorban a török gazdaság számára lenne számottevő. Mindezek ellenére az integráció kibővülése gazdasági értelemben hasznára válna az uniónak is, hiszen egy 70 millió fős (részben) új piac és egy dinamikusan növekvő, versenyképes gazdaság a közösség versenyképességét is növelné. A jelenlegi gazdasági trendek fennmaradása esetén – amikor az uniónak 2% körüli a növekedési rátája, Törökországnak pedig 5% körüli – fokozatos konvergencia várható, bár a kiinduló szintek nagy különbsége miatt az utolérés időpontja meglehetősen távolinak ígérkezik.

Hosszú távon a demográfiai tényezőkön keresztül is pozitív hatása lehet a török csatlakozásnak. A fiatal török népesség lelassíthatja Európa gyors elöregedési folyamatát, amely a jövőbeli versenyképességnek és a szociális ellátórendszer fenntarthatóságának biztosítása miatt alapvető érdeke a kontinensnek.

Az ENSZ Népesedési Divíziója szerint⁶ a jelenlegi tendenciák alapján Európának már 2025-re számottevő bevándorlóra lesz szüksége a gazdasági növekedés és jólét fenntartásához. Az előrejelzések szerint 2050-re Japán munkaképes korú népessége (16 és 64 év közöttiek) 37%-kal fog csökkenni, míg Olaszországé 39%-kal, Németországé 18%-kal, Franciaországé és Nagy-Britanniáé 11-12%-kal. Ezzel szemben az USA-ban 33%-kal nőni fog a munkaképes korú lakosság. A legtöbb OECD-országban jelenleg a dolgozók és a nyugdíjasok egymáshoz viszonyított aránya négy az egyhez. Ez az arány 2050-re kettő az egyre módosul, ami óriási terhet ró az elöregedő társadalmakra.

⁶ <http://66www.un.org/esa/population>

3.3. Sokszínű Európa

Törökország népességének 99%-a muszlim vallású, vagyis csatlakozása esetén az első muszlim többségű tagja lenne az Európai Uniónak. Bár sokakban ez félelmet kelt, a csatlakozás pozitív jelzést adhat az iszlám világ felé: az EU nem civilizációs ellentétek alapján fogalmazódik meg, nem egy „keresztény klub”, az általa követett közös értékek (demokrácia, jogállamiság, az emberi jogok tiszteletben tartása) egy muszlim többségű ország számára is elfogadhatóak.⁷ A Huntington és követői szerint a nemzetközi rendszert egyre inkább meghatározó „civilizációk harcában” Európának a megbékélés irányába tett lépése óriási jelentőségű lenne.

A Törökországban uralkodó iszlámról tudnunk kell, hogy az iszlámon belül az egyik legmérsékeltőbb, legliberálisabb irányzat, a szélsőségesen fundamentalista irányzatok kevésbé elterjedtek. A török vezetés az elmúlt nyolcvan évben mindent megtett azért (olykor túlságosan is radikális módszerekkel), hogy szekularizált, modern államot és társadalmat hozzon létre. Ennek ellenhatásaként az elmúlt időszakban Törökországban is egyre erőteljesebben jelentkezett az iszlám újjáéledése, szerencsés módon azonban – a legtöbb más muszlim állammal ellentétben – ezt sikerült normális mederben tartani, mert a jelenleg hatalmon lévő, iszlám alapokon álló kormánypárt többet tett az ország modernizációjáért és uniós csatlakozása érdekében, mint a korábbi kormányok bármelyike.

⁷ Nem véletlen, hogy Törökország EU-csatlakozása az amerikai külpolitika prioritásai között is megjelenik, mivel Washington ebben látja a török demokrácia és a piacgazdaság megerősödésének garanciáját. Az amerikai érdekeknek megfelelően – de jelentős részben az európai elképzelésekkel is megegyezően – így (i) Törökország betöltheti a térség biztonságának szavatolásában a neki szánt szerepet, (ii) a török modell irányadó lehet a közép-ázsiai köztársaságok számára is, a szekularis, nyugati típusú berendezkedés mintája az Irán által nyújtott iszlám államformával szemben, és (iii) Törökország betöltheti a fundamentalizmussal szembeni ütközőzóna szerepét a régióban.

4) FENYEGETÉSEK

4.1. Döntéshozatali rendszer

Az európai alkotmányban lefektetett intézményi keretek között Törökország belépése jelentős változást eredményezne az európai politikai életben, hiszen az megerősíti a népességarányos döntési pozíciókat. Márpedig 2015-re Törökország népességszáma meghaladja a jelenleg legnépesebb tagállamét, Németorszáéét.

A jelenleg 732 fős parlament létszámát 750 főben maximálja az alkotmány. Minthogy Törökország népessége alapján várhatóan 96 helyre lenne jogosult (ez szintén az alkotmányban megszabott maximum), a jelenlegi tagországok – elsősorban a nagyok és közepesek – helyeinek száma jelentősen csökkenne. Az Európai Tanácsban bevezetendő minősített többségű döntésre vonatkozó szabályokat (minimum 15 tagország, amely a népesség minimum 65%-át képviseli) illetően ugyanakkor a nagy államok Törökországgal jóval könnyebben alkothatnak blokkoló kisebbséget.

Az EU-ban lévő három fő szembenállás – nagy tagállam *vs.* kicsi; szegény *vs.* gazdag; föderalista *vs.* *Intergovernmentalist* (kevésbé szoros integráció hívei) – tekintetében Törökország hatását könnyebb előre jelezni. Nagy országgént helyreállítaná a 2004-es bővítéssel a kis országok irányába való eltolódást. Szegény államként növelné a gazdagabbak hozzájárulási kötelezettségét, és csökken tené a szegényebbek támogatási összegét. És várhatóan a status quo híve lenne az integráció mélyítésének kérdésében.

Az EU bővítésével egyre jelentősebb erőt képviselnek az unióban a kohéziós országok (ahol a nominális GDP/fő nem éri el az EU átlag 90%-át). Az EU-15-ben Spanyolország, Portugália és Görögország

súlya viszonylag csekély volt. A keleti bővítéssel azonban relatív szegény országok csatlakoztak, így jelenleg már az unió lakosságának közel 30%-a kohéziós országban él. Ezt az arányt tovább növeli Románia és Bulgária belépése, nem beszélve Törökország csatlakozásáról, bár ekkor az uniós átlagjövedelem már olyan mértékben csökken, hogy az eredeti kohéziós tagok közül Spanyolország biztosan kikerül a kedvezményezetttek közül. A nyugat-balkáni országok EU-tagsága tovább növelné a kohéziós országok számát és súlyát.

A sokszínűség növekedése ugyan nehezíti a konszenzusos döntéshozatalt, minőségi változást azonban nem eredményez a korábbi döntéshozatali eljárásokban.

8. táblázat
A kohéziós országok súlya az Európai Unióban

	Népesség	Parlament hely	Tanácsi szavazat	GDP
EU-15 (2001)	16,2	17,9	21,5	10,2
EU-25 (2004)	29,9	42,1	42,1	14,3
EU-28 (2013)	36,0	43,0	43,0	9,8
ebből Törökország	14,2	11,2	7,8	3,0

Forrás: Quaisser – Repegather (2004), p. 80.

9. táblázat
Törökország előcsatlakozási támogatásának költségvonzatai, 1999-es árakon

	Milliárd euró	A GDP %-ában (2001)
A 10 csatlakozó előcsatlakozási támogatása	3,12	0,49
A 2000–2006-os időszakra Törökországnak adott támogatás jelenleg	0,17	0,10
az EIB hitelekkel kiegészítve	0,51	0,31
Török támogatás a 10 csatlakozóhoz hasonló egy főre jutó támogatás esetében	2,03	1,23
GDP-arányos támogatás esetében	0,80	0,49

Forrás: Quaisser – Repegather, 2004, p. 65.

4.2. Költségvetési kérdések

A csatlakozási tárgyalások megkezdésével várhatóan megemelkednek a jelenleg Törökországnak juttatott uniós támogatások.⁸ Ugyanakkor a keleti-európai előcsatlakozási alapokhoz hasonló mértékű támogatásra valószínűleg nem számíthat, mert ez – hasonló egy főre jutó támogatási összeggel kalkulálva – kétmilliárd euró fölötti éves támogatást jelentene. Ez azért sem indokolt, mivel Törökország nem számít transzformációs országnak, míg a kelet-európai országok elsősorban a piacgazdaságra való átállás megsegítésére kapták a támogatást. Jelenleg a 300 és 500 millió euró közötti nagyságrend valószínűsíthető (Quaisser – Repegather, 2004, p. 65.)

Törökország belépésének költségvetési következményeit nehéz megbecsülni, hiszen ez a 2007–2013-as költségvetési időszakot követően válhat legkorábban esedékessé. Így várhatóan a költségvetés elvei, keretei is jelentősen

megváltoznak addigra. Mérete és gazdasági fejlettségi szintje alapján azonban mindenképpen jelentős nettó kedvezményezett lenne: Törökország egy főre jutó GDP-je vásárlóerőparitáson az EU-25 28,5%-át teszi ki, ami a román és bolgár szinttel egyezik meg.

Több költségelemzés is készült. A különbsé-

⁸ Törökország jelenleg a MEDA II. keretében a 2000. és 2006. közötti időszakra 890 millió euró támogatással számolhat, illetve kisebb támogatásban részesült a vámunió megvalósításával összefüggő és a regionális fejlesztést elősegítő projektekt.

gek az agrártámogatások esetében a *phasing-in* periódus hossza, a strukturális támogatásoknál a GDP arányosan meghatározott abszorpciós képesség függvényében változnak.

Az EB háttér tanulmánya (Európai Bizottság, 2004b) 2015-ös csatlakozással, de a 2025-re (a teljes kifizetésre jogosultság időpontjára) vonatkozóan a következő kiadásokkal számol:

- (1) A mezőgazdaság esetében 2015-ös csatlakozással és az új csatlakozóknál alkalmazott 10 éves átmenetet figyelembe véve a jelenlegi CAP és a vidékfejlesztési támogatási rendszer kiterjesztése Törökországra 2025-ben 8,2 milliárd eurót (2004-es ár) jelentene.
- (2) Az EU-átlag kevesebb mint 30%-át kitevő GDP-jével Törökország jelentős összegekre lenne jogosult a strukturális és kohéziós alapokból is. Nyilvánvaló, hogy Törökország mérete, gazdasági fejlettségi szintje és a meglévő regionális egyenlőtlenségek miatt is a jelenleg érvényes szabályok valószínűleg módosulni fognak a csatlakozás időpontjára. Jelenleg a GDP 4%-ában van maximálva az egy országnak e jogcímen juttatható transzferek összege, ami 9 milliárd eurót (2004-es GDP alapján) tenne ki. Az elkövetkezendő évek várható konvergenciája azonban a csatlakozás idejére nagy valószínűséggel ennél kisebb összeget eredményezne.
- (3) Az EU belső politikáinak nem országspecifikusan meghatározott kiadásait a becslések szerint évi 2,6 milliárd euróval (2004-es ár) kellene megnövelni a török csatlakozás esetén.
- (4) A várhatóan mintegy 2,5 milliárd euró körüli befizetést levonva tehát 2025-ben nettó 17-18 milliárd euróra lenne jogosult Törökország.⁹

⁹ Az Európai Bizottság korábbi számításai a 2013-as csatlakozás évére számolva 1999-es áron 5,2 és 14 milliárd euró közé tették a Törökországnak fizetendő éves nettó transzfer összegét,

4.3. Migráció

A török munkaerő az 1960-as évek kezdetétől áramlott nagy számban Európába,¹⁰ a nettó 80.000 fős éves kiáramlás a török munkaerő 0,5%-át jelentette! A 70-es évek második felétől természetesen lelassult a munkaerő-áramlás üteme, de azóta is évi 40-60.000 körül van az EU-ba migrálók száma (szinte kizárólag családtagok jogcímen). Jelenleg mintegy 3 millió török lakos van az EU-ban (csaknem 80%-uk Németországban), akik az unióban élő külföldiek (nem tagállambeliek) 25%-át teszik ki.

Törökország esetleges csatlakozása felveti a migráció felgyorsulásának lehetőségét. A témában több előrejelzés is készült, amelyek a 2030-ig terjedő időszakra 0,5 és 4,4 millió fő közötti török migrációt prognosztizálnak.¹¹ A migráció mértéke természetesen nagymértékben függene a törökországi és az uniós demográfiai tendenciák mellett a gazdasági konvergencia gyorsaságától, illetve ezzel össze-

a kisebbik összeg a 2004-es csatlakozókra alkalmazott gyakorlat alapján (mezőgazdasági közvetlen kifizetések 35%-a, a strukturális alapokból a GDP 1,4%-ának megfelelő összeg, a befizetés pedig a GDP 0,5%-a), a nagyobb a teljes agrárkifizetéssel és a GDP 4%-át kitevő strukturális támogatással számolva. (Quaisser – Reppegather, 2004, p. 68.)

¹⁰ Az 1963-as társulási egyezmény különleges státuszt ígért a közösségben munkát vállaló törököknek (például a közösségen belüli szabad vándorlás lehetőségét), a gyakorlatban azonban ez azóta sem valósult meg. A 2003/109. direktíva alapján legkésőbb 2006. január 23-ig (szigorú feltételek mellett) lehetővé kell tenni a hosszú távú tartózkodási engedéllyel rendelkező török munkások számára a szabad munkavállalást az unión belül.

¹¹ Lejour (2004) a 10 közép-kelet-európai országból várható 2,9 millió fővel szemben Törökországból 2,7 millió új áttelepülőt valószínűsít. A 4,4 milliós felső határt a gazdasági különbségek alapján becsülte a müncheni Osteuropa-Institut. A 2004-es bővítés hatásait megbecsülő DIW-módszer alapján 0,5 millió török migráns várható; ezt a számot valószínűsíti az Eurobarometernek a török lakosság migrációs hajlandóságát vizsgáló felmérése, amely szerint 6,3% általában hajlik rá, 0,8% alapvetően szándékozik, és 0,3%-nak határozott szándéka, hogy immigráljon az unióba. (EU, 2004b, p. 18.)

függésben a törökországi munkalehetőségek, illetve az uniós igények és munkaerő-piaci szabályozás alakulásától. Bár a spanyol és a portugál példa (amely a közép-kelet-európai országokénál jobban alkalmazható a törökök esetére) is azt mutatja, hogy az első évek emigrációs folyamatai néhány év alatt megfordultak, számos európai országban félelmet kelt az esetleg meginduló török munkaerő rohama.

A migráció célterülete(i) leginkább a már jelenleg is jelentős török közösséggel bíró uniós tagállamok (így elsősorban Németország) lennének. A bevándorlók ugyanakkor várhatóan jóval képzetebbek lennének (javarészt magasabb iskolai végzettségű, nyelveket beszélő fiatalok), mint elődeik.

10. táblázat
Törökök az EU tagállamaiban, 2003
(ezer fő)

	Összesen	Török állampolgár	EU honosított
Németország	2642	1912	730
Franciaország	370	196	174
Hollandia	270	96	174
Ausztria	200	120	80
Belgium	110	67	43
Nagy-Britannia	70	37	33
Dánia	53	39	14
Svédország	37	14	23

Forrás: Report (2004), p. 35.

4.4. Iszlám

Bár az Európai Unió hivatalos állásfoglalásaiban nem jelenik meg, a törökök felvételével kapcsolatos egyik legfőbb aggodalmat az iszlám vallás okozza. Az unió nem szívesen olvaszt magába egy kulturálisan ennyire eltérő entitást; a 70 milliós, nagyrészt muszlim lakosságú Törökország felvételére az EU mentálisan még nem készült fel.

Az európaiak iszlámról alkotott véleményét két tényező befolyásolja alapvető-

en: egyrészt az Európában élő muszlim közösségek viselkedése, másrészt pedig az iszlámról többnyire a média közvetítésével kialakult általános kép. Az Európában élő muszlimok nagy száma (ami sokszor az eltérő kultúra és mentalitás miatt tűnik nagynak) sokakban félelmeket ébreszt: Vajon hogyan befolyásolja a terjeszkedő iszlám az európai társadalmi, politikai életet? Képesek-e integrálódni az európai társadalomba, kulturális világba, vagy az iszlámot olyan „rendszeridegen elemnek” kell tekinteni, amely nem soha sem lesz képes beolvadni?

Az iszlám felbolygat számos, az európai társadalmakban kialakult konszenzust. Nagy-Britanniában például annak kapcsán alakult ki vita, hogy a hagyományosan állami támogatásban részesülő keresztény és zsidó iskolák mellett a muszlim iskolákat is megilleti-e ez a támogatás. Az iszlám ismét kérdéssé teszi, hogy mi a vallás szerepe a társadalom életében. Sokak a szekularizáció gondolatának csorbulását érzik abban, hogy az iszlám nem választja el az államot és a vallást, a vallást nem a magánszférába tartó ügynek, hanem közügynek tekinti. Különösen a republikánus érzelmű Franciaországban jelent ez problémát, ahol sose voltak kereszténydemokrata hagyományok, a politikai és a társadalmi közélet is abszolút szekularizált. A francia társadalom szinte démonizál egyes kérdéseket. Ha például a muszlim diáklányok fejkötőben járnak az iskolába, azt a franciák a szekularizált hagyományok súlyos megsértésének érzik.

Az iszlám a média közvetítése és hatása nyomán összekapcsolódott a terrorizmussal, a fanatizmussal. Ezt számos valóban tragikus esemény igazolni látszott: az iráni forradalom és az azt követő amerikai túsztűz, a Szadat elleni merénylet, a Libanonban és később más országokban (pl. a Fülöp-szigeteken, Cseccsen-földön) elkövetett emberrablások és túszejtések, a Rushdie-ügy, az arab-izraeli konfliktusban alkalmazott öngyilkos merényletek stb. Mindezeket az érem másik oldalának (általában hiányzó) be-

mutatása sem tudta enyhíteni. Talán Bosznia volt a kivétel, ahol nem a muszlimok voltak a fő gonoszok. A New York-i terrortámadást követő közhangulat és közvélekedés azonban egyértelműen az iszlám fanatizmusát tette felelőssé.

Ugyanakkor bonyolítja a helyzetet, hogy a hatvanas, hetvenes évek török bevándorlóinak többségét vidékről (főként Anatóliából) származó, képzetlen emberek tették ki, akiknek az idegen ország mellett a vidékről városba költözés nehézségeivel is meg kellett birkóznuk, ami megnehezítette társadalmi integrációjukat. Kirekesztettségük erősítette az egymáshoz, illetve a tradíciókhoz való erőteljes ragaszkodás fennmaradását. A második és főként a harmadik generáció esetében azonban már erőteljes az integrációs hajlandóság, amit a jobb nyelvtudás, a jobb iskolai eredmények, a magasabb társadalmi pozíció, az emelkedő számú vegyes házasságok és a vallásosság visszaszorulása is mutat. A többségi társadalom azonban nem ezt látja. Negatív példák szítják az idegenekkel, az utóbbi időben pedig kimondottan a muszlimokkal szembeni ellenérzéseket.

4.5. Az elutasítás következményei

Törökország számára az Európához tartozás identitási kérdés. Míg a norvégok önértékelését az EU-tagság visszautasítása semennyiben sem befolyásolja, a közép- és kelet-európai országok esetében pedig, bár már fokozottabban jelentkezik az Európához tartozás problematikája, európaiságukhoz akkor sem fér kétség. Törökországnak azonban mind földrajzi fekvése, mind iszlám gyökerei miatt meg kell küzdenie európai identitásáért. Kemal Atatürknek és követőinek a törökök európaiságáról és a Nyugathoz tartozásról vallott eszméjüket felülről, olykor a radikális eszközöktől sem visszariadva kellett elterjeszteni a török társadalomban.

Éppen ezért Törökországban bármilyen az EU-val kapcsolatos fejlemény általában valódi jelentőségénél jóval élesebb színben tűnik fel. Ez történt a társulási szerződés (1963), majd a csatlakozási kérelem (1987) és annak elutasítása kapcsán is. A vámuniós megállapodás (1996) esetében a török hivatalos közvélemény óriási eufóriával fogadta a döntést; a török kormány és a sajtó is úgy értékelte, hogy a következő lépés a csatlakozás, a teljes jogú tagság megszerzése lesz. A túlzott optimizmus hátterében az állt, hogy a hosszú évekig tartó huzavona során a vámunió jelentősége is túldimenzionálva jelent meg a török politikai közéletben, mint a kulturális identitás alapja, az európai és az iszlám út közötti sorsdöntő választás. A vámunió terheinek elfogadását is a jövődó tagságért elviselendő teherként tüntették fel.

A törökök a keleti kibővülést előkészítő 1996/97-os megbeszélések és elképzelések kapcsán is minduntalan hangsúlyozták eltökéltségüket: úgy érzik, több mint három évtizedes várakozás után megérdemlik a teljes jogú tagságot. A luxemburgi csúcstalálkozón Törökországnak felajánlott megoldás, vagyis a csatlakozás ígérete helyett mindössze az újonnan létrehozandó Európai Konferenciában való aktív részvétel természetesen nem elégítette ki, sőt felháborította a törököket.

A muszlim lakosság körében a halogatót egyre inkább egyértelmű elutasításnak vették: az EU keresztény klub, ahova nem lehet bekerülni, kár is tovább próbálkozni, inkább az iszlám kulturális értékek felé kellene fordulni. Az iszlám orientációjú pártok népszerűsége és kormányra kerülése is jórészt ennek tudható be. Az olyan, a nemzeti identitás szempontjából központi jelentőségű kérdések esetében, mint a kurdkérdés, Ciprus vagy az örmény népirtás, csak a bekerülés ígérete az, ami elfogadhatóvá teszi a kompromisszumokat.

A csatlakozás elutasítása következményeként megszakadhatna a megindult reformfolyamat, s a destabilizálódó Török-

ország komoly politikai problémát és gazdasági kárt jelentene az Uniónak. Egyelőre egy többletjogokat adó, de a teljes tagságot nem biztosító „kibővített társult tagság” az elutasítással egyenértékű – elfogadhatatlan – döntés lenne a törökök számára.

5) A CSATLAKOZÁSI TÁRGYALÁSOK JELENTŐSÉGE

A fenti elemzés alapján is kiderül, hogy Törökország számos erősséggel rendelkezik. Gyengeségeit részben az egyes területeken Európához viszonyított elmaradás, részben a történelmi örökség jelenti. De bizonyította, hogy képes a mélyre ható modernizációra. Nem csak a huszadik század első felében lezajlott gyökeres reformok, hanem az elmúlt években az uniós csatlakozás érdekében végrehajtott reformok is ezt igazolják. Az Európához tartozás eszméje, az európai integrációs folyamat központi szerepet játszik a török reformfolyamatban. A kérdés az, hogy a csatlakozás reménye nélkül is folytatódna-e.

Európa számára is fel van azonban adva a lecke. Az alkotmány francia és holland elutasítása egyértelműen az unió politikai vezetőinek szóló figyelmeztetés volt, ami jórészt a kibővülés miatti ellenérzéseket fejezte ki. A frontvonalak a török csatlakozást illetően elsősorban nem az egyes tagállamok között vannak. Még csak nem is az egyes politikai tömörülések között húzódnak (bár a jobboldali-konzervatív erők több országban is a csatlakozást ellenzők közé tartoznak). Ha a török csatlakozásról alkotott véleményeket vizsgáljuk, akkor két különböző nézőpontot figyelhetünk meg. Azok, *akik ellenzik* Törökország felvételét, általában az Európai Unió fejlődésének belső kérdéseit tartják szem előtt: Hogyan alakul át a döntéshozatali rendszer, ha a 70 milliós Törökország csatlakozik? Mi lesz a költségvetési kiadásokkal? Mekkora támo-

gatást kell adni a törököknek? Hogyan lesz képes Európa kulturálisan befogadni a muszlim törököket? Nem lesz-e túl nagy teher Törökország az unió számára? A török *csatlakozás támogatói* ugyanakkor más perspektívából, az uniónak a világban elfoglalt helye szempontjából tekintenek a kérdésre: Hogyan maradhat Európa versenyképes más világ-gazdasági régiókkal szemben? Aktív szerepet kíván-e betölteni Európa a környező térségekben (Közép-Ázsia, a Közel-Kelet)? Ezen tényezőket figyelembe véve egyértelműnek látszik, hogy Törökország felvétele az unió elsőrendű érdeke.

Amíg azonban a lehetőségek távlatiak és nem annyira egyértelműek, addig a felmerülő veszélyek meglehetősen kézenfekvők. Így a török csatlakozás kérdésében – különösen az európai közvéleményben – inkább az utóbbi vélekedés kerekedik felül. Mindazonáltal Törökországgal a tárgyalások – részben racionális érdekek, részben politikai kényszerek (az Európai Unió szavahihetősége) miatt – megkezdődtek, de a török tagságról a vita valószínűleg még jó ideig napirenden lesz. Alapvető fontosságú ugyanakkor magának a csatlakozási tárgyalásnak a ténye.

Tavaly decemberben az Európai Unió tagállamainak vezetői október 3-át jelölték ki a török csatlakozási tárgyalások megkezdésének időpontjául. Bár előre látható volt, hogy Ciprus *de facto* elismerése körül nehézségek lesznek, az angol elnökség aktív közreműködésének köszönhetően sikerült kompromisszumos megoldást találni. Ezt követően „simának” tűnt a kitűzött dátum betartása, így sokakat meglepetésként ért, hogy a viszonylag kevésbé érintett Ausztria megmakacsolta magát, és feltételekhez kötötte a tárgyalások megkezdését. Az általa szorgalmazott kitétel, miszerint a tárgyalások végcélja ne csupán a csatlakozás, hanem egy esetleges különleges partneri viszony kialakítása is lehessen – bár sokan osztják az unióon belül ezt a véleményt –, politikailag elfogadhatatlan ajánlat lett volna. Végül be nem vallott árukapcsolással, az Auszt-

ria által is erőteljesen szorgalmazott horvát csatlakozási tárgyalások megkezdésével elhárult a végső akadály, és ha kisebb technikai csúszással is, de a tervezett időben elkezdődhetett a hosszúnak ígérkező felvételi procedúra.

Az unió tehát alig, hogy befejezte az előző bővítési tárgyalássorozatot, rögtön újba kezdett, ráadásul Törökország mellett – a jóval kedvezőbb helyzetben lévő – Horvátországgal is. Az új tárgyalások során az Európai Unió várhatóan felhasználja a tíz, már csatlakozott országgal, valamint a csatlakozás küszöbén álló Romániával és Bulgáriával folytatott tárgyalások tapasztalatait. Az ezekből leszűrt legfőbb tanulság talán az, hogy nem elég az *acquis* szabályainak átvétele és törvénybe iktatása, azt alkalmazni is kell. Törökország esetében ezt szinte biztosan meg fogják követelni, így a legkorábban 2015-re prognosztizált csatlakozásig még rengeteg tennivaló akad. Teljes mértékben meg kell felelnie a demokratikus jogállamiság feltételeinek (kisebbségek kezelése, szólásszabadság), a népesség jelentős részét foglalkoztató, többnyire elmaradott mezőgazdasági termelést modernizálni kell, a deficitet termelő állami vállalati rendszer át kell alakítani, a széles körben elterjedt korrupciót vissza kell szorítani – hogy csak néhányat említsünk a legalapvetőbbek közül. Törökországnak bizonyítania kell tehát, hogy az elmúlt időszakban megindult ígéretes reformfolyamat és az ezt kísérő (illetve részben lehetővé is tevő) dinamikus gazdasági növekedés tartósan is fenn tud maradni.

Törökországgal 35 területre bontva folytatják le a csatlakozási tárgyalást. A most megkezdődő *screening* feladata, hogy általános képet fessen az egyes területekről, és ez alapján – valószínűleg az egyszerűbb fejezetekkel kezdve – induljanak a konkrét tárgyalások. Általánosságban megállapítható, hogy Törökország számos területen igen kedvező pozícióban van – különösen a vámunióval összefüggésben lévő fejezetek esetében –, a legtöbb fejezet esetében azonban még igen sok tennivaló áll előtte. Az elmúlt

években a legtöbb eredményt a tőke szabad mozgása, az adózás és az energetika harmonizálásában érték el. A tárgyalásokat ugyanakkor várhatóan az oktatás és a kutatás-fejlesztés fejezeteivel kezdik majd el.

A csatlakozási tárgyalás nagyszerű eszköz és lehetőség Európa számára ahhoz, hogy a török átalakulás és reformok folyamatát befolyásolja, és a jól működő demokráciával rendelkező, gazdaságilag prosperáló Törökország pozitív példaként szolgálhat, és stabilizáló tényezőként hathat a szomszédos (kaukázusi, közkeleti) államok számára is.

A másik oldalról nyilvánvalóan Európa óriási vonzerőt gyakorol Törökországra, ami az átalakulás egyik motorját jelenti. Persze, hogy ez a vonzerő valóban fennmaradjon, ahhoz egy dinamikus, versenyképes és – nem utolsó sorban – befogadó Európára van szükség.

* * * * *

REFERENCIÁK

- Európai Bizottság (2004a): *Regular Report on Turkey's Progress towards Accession*, COM (2004) 656 final
- Európai Bizottság (2004b): *Issues Arising from Turkey's Membership Perspective*
- Flam, Harry (2003): *Turkey and the EU: Politics and Economics of Accession*, Institute for International Economic Studies, Stockholm University, Seminar Paper No, 718
- Lejour, A. M. – R. A. de Mooij – C. H. Capel (2004): *Assessing the Economic Implications of Turkish Accession to the EU*, CPB Dokument No. 56, CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, Hága

- Quaisser, Wolfgang (2004): *Alternative EU-Integrationsstrategien für die Türkei und andere EU-Kandidatenländer*, Kurzanalysen und Informationen Nr. 12., Osteuropa Institut, München
- Quaisser, Wolfgang – Alexandra Repegather (2004): *EU-Beitrittsreife der Türkei und Konsequenzen einer Mitgliedschaft*, Working Paper Nr. 252, Osteuropa Institut, München
- Report of the Independent Commission on Turkey (2004): *Turkey in Europe: More than a Promise?*, British Council, Brüssel
- Szigetvári Tamás (1998): *Törökország és az Európai Unió ambivalens viszonya*, MTA VKI Műhelytanulmányok No. 13.
- Szigetvári Tamás (2004): 'Az Európai Unió dilemmái a török csatlakozás kapcsán', *Európa 2002*, december